

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ ЛІНГВОДИСКУРСИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ЛЕКЦІЙНІ, ПРАКТИЧНІ, САМОСТІЙНІ МОДУЛІ

Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти
(ОР «магістр») спеціальності «Філологія.
Германські мови та літератури (переклад включно)»

Хмельницький національний університет

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНИХ
ЛІНГВОДИСКУРСИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
ЛЕКЦІЙНІ, ПРАКТИЧНІ, САМОСТІЙНІ МОДУЛІ**

*Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти
(ОР «магістр») спеціальності 035.041 «Філологія.
Германські мови та літератури (переклад включно)»*

*Затверджено на засіданні кафедри
германської філології та перекладознавства.
Протокол № 10 від 14.06.2021*

Хмельницький 2021

Методологічні основи сучасних лінгводискурсивних досліджень: лекційні, практичні, самостійні модулі : методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти (ОР «магістр») спеціальності 035.041 «Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно)» / уклад. Ю. П. Бойко. Хмельницький : ХНУ, 2021. 72 с.

Укладач: Бойко Ю. П., д-р філол. наук, проф.

Відповідальний за випуск: Бойко Ю. П., д-р філол. наук, проф.

Редактор-коректор: Яремчук В. С.

Технічне редагування і верстка: Чопенко О. В.

Макетування здійснено редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1). Підп. 07.07.2021. Зам. № 48e/21, електронне видання, 2021.

© ХНУ, 2021

ПЕРЕДМОВА

Лінгвістика нового часу активно вивчає взаємодію і взаємозв'язок ментальності як структури колективної свідомості певного етносу та мовної системи як плану вираження першої. Дисципліна «Методологічні основи сучасних лінгводискурсивних досліджень» є спробою узагальнення та систематизації головних напрямів сучасної лінгвістики й аналізу їх ключових проблем. У його основу покладено десятирічний досвід читання автором курсів «Актуальні напрями сучасного лінгводискурсу», «Сучасні лінгвістичні теорії» та «Методологічні основи лінгвістичних досліджень» для магістрів спеціальності «Германські мови та літератури (переклад включно)».

Методичні рекомендації відповідають програмі дисципліни «Методологічні основи лінгводискурсивних досліджень», що викладається для магістрів денної та заочної форм навчання.

Необхідність написання розробки зумовлена необхідністю орієнтувати студентів у течіях сучасного мовознавства, надати можливість вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямках та школах, розвинути у студентів здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки.

Метою видання є комплексна реалізація цілей навчання основних напрямів наукового пошуку у сучасній германістиці, що полягають у формуванні обумовленої цілями та потребами суспільства системи знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей особи, які формуються у процесі навчання іноземній мові з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки та техніки.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити **завдання**:

1. Сформувати професійно-педагогічних навички та вміння, які необхідні магістрантам для їхньої майбутньої наукової роботи.

2. Розширити кругозір магістрантів за рахунок вивчення новітніх здобутків вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

3. Удосконалити практичну та теоретичну підготовку магістрантів з німецької та англійської мов за рахунок надання необхідного мінімуму теоретичних знань про основні напрями досліджень у площині сучасного вітчизняного та зарубіжного мовознавства новітніх досягнень у мовознавстві, зокрема у таких галузях лінгвістики як комунікативна, когнітивна та зіставна лінгвістика, а також у межах гендерного та лінгвокультурологічного підходів до мови.

4. Визначити основні орієнтири дослідження мовних та мовленнєвих явищ на сучасному етапі розвитку лінгвістики.

Для зручності користування матеріал поділено на три розділи:

1. Новітні напрями досліджень у сучасній лінгвістиці.

2. Когнітивні підходи до семантики мовних одиниць художнього тексту.

3. Комунікативна лінгвістика. Міжкультурна комунікація.

Завдання до практичних та самостійних модулів висвітлено у відповідних підрозділах. У практичній частині враховано обсяг лекційного матеріалу та вимоги до знань, умінь і навичок слухачів.

Лекційний матеріал структуровано і викладено лаконічно. Будь-яке поняття, аналізоване в межах кількох лінгвістичних напрямів, постає в усіх його інтерпретаціях у контекстах германських та слов'янських мов. Стимулюючи творче сприйняття та осмислення сучасних лінгвістичних здобутків наукового світу, автор не нав'язує категоричних висновків із тієї чи іншої теми, залишаючи простір для творчості здобувачів.

Питання для самоконтролю завершують роботу з теоретичного курсу і покликані допомогти не лише перевірити рівень і якість засвоєння інформації, а й критично осмислити, науково пояснити певне мовне явище та перевірити свої знання на практиці.

Програмні результати навчання – на базі теоретичних знань розвинути навички практичної професійної діяльності, формувати в майбутнього філолога-перекладача вміння використовувати наукові здобутки сучасної лінгвістики в процесі наукового пошуку, проникати у глибинну суть художнього твору; здатність здійснювати науковий аналіз і структурування мовного/мовленнєвого й літературного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів.

Рекомендації мають сприяти розвитку вміння всебічного та багатоаспектного аналізу мовних одиниць різних рівнів у площині дослідження різних наукових парадигм; вміння знайти в тексті об'єктивні причини емоційного впливу останнього; вміння вилучати із семантики тексту різноманітну й багатoshарову інформацію та інтегровано підходити до тлумачення останньої. Здобувачі повинні опанувати ключові поняття сучасної лінгвістики, розвинути навички аналізу семантичної структури слова; розуміти проблему моделювання номінативних процесів та проблему сприйняття розуміння мовлення та тексту, а також володіти загальними і лінгвістичними методами дослідження, вміти аналізувати комунікативні ситуації.

Видання призначено, перш за все, магістрам денної та заочної форм навчання спеціальності «Германські мови та літератури (переклад включно)» з метою успішного засвоєння програми дисципліни та для допомоги при написанні магістерських робіт.

Розділ 1.

НОВІТНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Парадигми у сучасній лінгвістиці

Мовознавство ХХІ ст. визначається одночасним співіснуванням багатьох парадигм наукового знання і різноманітних підходів до вивчення усіх аспектів людської мови, що характеризуються експансіонізмом, експланаторністю, функціоналізмом та антропоцентризмом. Протягом багатьох років мовознавці сучасності намагаються виокремити найбільш вагомі та найбільш поширені парадигми лінгвістичних досліджень, формуючи оригінальні методології та методики аналізу, а також специфікуючи дослідницький вектор наукового пошуку.

Традиційно, у науці про мову розрізняють три наукові парадигми:

1) **порівняльно-історичну** (контрастивну, зіставну) парадигму, яка ґрунтується на порівняльно-історичному методі і властива лінгвістичним дослідженням ХІХ ст.;

2) **системно-структурну парадигму**, основою якої стає слово з усіма його аспектами у межах мовної системи;

3) **антропоцентричну парадигму**, що ґрунтується на дослідженні того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом з позиції самої людини.

Протягом останніх років, з позиції В. З. Дем'янкова [18], існує тенденція виокремлення у мовознавстві ХХ–ХХІ ст. домінуючих лінгвістичних теорій: 1) генеративну лінгвістику; 2) функціональну лінгвістику; 3) теорію прототипів; 4) лінгвістику тексту або дискурсивну лінгвістику; 5) комунікативну лінгвістику; 6) когнітивну лінгвістику.

Значна кількість лінгвістів сучасності наголошує на тому, що парадигмальний простір дослідження в сучасній лінгвістиці отримав нові орієнтири, тому необхідно виокремлювати такі напрями, які поєднують в собі дослідження суміжних областей науки. Таким чином, у мовознавстві розрізняють [4]: 1) комунікативно-прагматичний напрям; 2) когнітивно-дискурсивний; 3) когнітивно-семіотичний напрям.

У межах кожного із зазначених напрямів виокремлюються та розвиваються ономазіологічний, семасіологічний, функціональний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи до вивчення семантичного, синтаксичного, стилістичного тощо аспектів мовних та мовленнєвих одиниць. Виходячи з назв зазначених напрямів, стає зрозумілим, що жодна галузь сучасного мовознавства не може претендувати на свою абсолютну автономність та виключну важливість, оскільки

кожна лінгвістична парадигма вивчення мовних явищ постачає корисний матеріал для різних сфер лінгвістичних знань.

Основним здобутком комунікативно-прагматичної парадигми дослідження мовних явищ є загальна теорія комунікації. Серед важливих праць у рамках даної парадигми виокремимо «Основи комунікативної лінгвістики» Ф. С. Бацевича, «Теорію комунікації» Г. Г. Почепцова та ін. Комунікативно-прагматичним аспектом дослідження тексту у вітчизняній науці про мову займається І. М. Колгаєва та ін.

Когнітивно-дискурсивна парадигма вивчення різних аспектів мовних та мовленнєвих одиниць базується на здобутках європейських та американських лінгвістів у сфері когнітології, напр., таких як Дж. Лакофф тощо. Але розробки підґрунтя теорії значення, образності, референції та номінації можна знайти в роботах вітчизняних учених Н. Д. Арутюнової, О. С. Кубрякової, О. О. Уфимцевої та ін. Основою лінгвістичних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми є дискурс, який розглядається не лише як текст, а як комунікативна дія в комунікації, в якій поєднується вербальне і невербальне, а також психологічні, соціальні, культурні та інші компоненти. Когнітивно-дискурсивний аналіз використовується для вивчення різномовних інформаційних потоків, які відображаються різні мовні картини світу. У площині когнітивно-дискурсивної парадигми проводиться також концептуальний аналіз художнього тексту або текстових концептів тощо. В Україні когнітивно-дискурсивний напрям досліджень розробляється науковими школами таких мовознавців, як О. П. Воробйова, А. Е. Левицький, С. А. Жаботинська, О. О. Селіванова та ін.

Поєднання теоретичних доробків когнітивної лінгвістики та семіотичної теорії привело до виникнення когнітивно-семіотичної парадигми. Когнітивно-семіотична парадигма дослідження, у площині якої семіотичний аспект мовної одиниці вивчається на основі її комунікативної значущості, розвинена, за словами Л. І. Белехової [4], не досить достатньо в сучасному вітчизняному мовознавстві. Найбільш поширеним і найбільш відомим є лінгвокультурологічний підхід до вивчення семантики у межах когнітивно-семіотичної парадигми, в якому працюють такі вчені, як: А. В. Красних, В. М. Телія, В. О. Маслова та ін.

1.2. Методи лінгвістичного дослідження

Для отримання об'єктивних результатів лінгвістичного дослідження використовується низка методів наукового дослідження. Термін *лінгвістичні методи* означає шлях пізнання і витлумачення мовних явищ, що втілюються в певну систему логічних, послідовних дій мовознавця для збору, обробки та узагальнення фактів лінгвістичного

дослідження. Будь-який метод лінгвістичного дослідження зумовлений метою, завданнями аналізованим матеріалом будь-якого лінгвістичного пошуку. Аналізуючи методологічні положення сучасного мовознавства варто приділити увагу найбільш вагомим методам наукового пошуку, до яких належать: **метод лінгвістичного опису та спостереження**, суть якого полягає в інвентаризації та систематизації, класифікації та інтерпретації структурних, семантичних та функціональних властивостей мовних одиниць, що дає змогу встановити корпус аналізованих одиниць; **аналіз лексикографічних джерел**, шляхом використання якого порівнюються лексикографічні експлікації значень мовних одиниць; **аналіз словникових дефініцій**, що дозволяє визначити семну структуру мовних одиниць, виявити змістовний мінімум концепту, інваріант, що створює базу для подальшого вивчення як мовної одиниці, так і концепту; **метод компонентного аналізу** використовується для визначення семантичної структури досліджуваних мовних одиниць (значення слова розщеплюється на складові компоненти, семи, що знаходяться у певній структурній організації), для виявлення семантичних змін, семантичних трансформацій, для розкриття семантичних зв'язків між лексичними одиницями в контексті; **метод контрастивного (зіставного) аналізу** залучається для виявлення спільного та відмінного у використанні мовних засобів спорідненими та неспорідненими мовами; він встановлює в першу чергу контрастивні відношення на всіх мовних рівнях; **соціолінгвістичні методи** (анкетування, інтерв'ю тощо) дозволяють встановити детермінативний зв'язок між формуванням аналізованих мовних одиниць та соціокультурними чинниками при синхронічному та діахронічному дослідженнях; **контекстно-ситуативний аналіз дискурсу** досліджує специфіку функціональних характеристик мовних одиниць у певних різновидах тексту.

1.3. Комунікативна лінгвістика. Категорії комунікативної лінгвістики

Комунікативна лінгвістика є новою науковою парадигмою в рамках системно-структурної лінгвістики. Як наука, комунікативна лінгвістика почала формуватися у другій половині XX ст. Комунікативна лінгвістика – новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.) [2, с. 8].

Найважливіші ідеї комунікативної лінгвістики зародились у межах лінгвістики другої половини XX ст. Лінгвісти почали говорити

про мову як форму, спосіб життєдіяльності людини, вербалізації людського досвіду і його усвідомлення, вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей. На рубежі 60–70-х років ХХ ст. відбувся «прагматичний поворот», започаткований працями Дж. Л. Остіна, Дж. Л. Серля, засновниками теорії мовленнєвих актів. Результатом цього наукового пошуку стало вивчення прагматичних (передусім соціально-психологічних та конституативних) чинників використання мови. Саме лінгвістична прагматика від самого початку керується принципами динамічного підходу до мови, роблячи ідею діяльності своєю методологічною основою. Прагматика розглядає мовні знаки як результат лінгвокреативної діяльності людської свідомості, що спрямована на вираження певного мисленнєвого образу.

Серед основних питань комунікативної лінгвістики необхідно виокремити питання про загальні закони комунікації, специфіку комунікації залежно від різних умов (соціальних, культурних, професійних тощо), структуру мови (мовного коду) у процесах спілкування, закономірності взаємодії мовних (вербальних) і позамовних (невербальних) засобів комунікації, залежність організації мовного коду від позамовних (ситуативних – у широкому сенсі слова) явищ, етапи і закономірності породження і сприйняття мовлення в різних комунікативних умовах, причини комунікативних невдач, особливості мовленнєвих стратегій, а також про методи дослідження мови і засобів інших семіотичних систем у процесах комунікації.

В останні роки науковий пошук комунікативної лінгвістики спрямовується на вивчення гендерного аспекту спілкування з метою встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування (див., напр., праці А. В. Кириліної).

1.3.1. Категорії комунікативної лінгвістики. Комунікативна лінгвістика оперує власним категоріальним апаратом, що ґрунтується на основних категоріях загальної лінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, та прагматики. До базових понять комунікативної лінгвістики належать: комунікація, спілкування, комунікативний акт, інформація, комунікативний смисл, комунікативна діяльність, мовний код, вербальні й невербальні засоби спілкування, інтеракція, трансакція, комунікативний крок у діалозі та ін.

Отже, осередком комунікативної лінгвістики є категорії, пов'язані з організацією мовного коду в спілкуванні. У цьому виявляється специфіка комунікативної лінгвістики, її відмінність від психолінгвістики, соціолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності та інших напрямів і галузей сучасної науки про мову. Невід'ємним складовим

компонентом будь-якої комунікації завжди є комунікативна мовна особистість, зі своїми визначальними ознаками та характеристиками. Таким чином, комунікативна лінгвістика займається вивченням комунікації, «спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів з метою передавання інформації» [2, с. 329].

Свої дослідження у межах комунікативної лінгвістики проводять багато вітчизняних лінгвістів. Так, в германістиці проводилось вивчення акту взаєморозуміння у висловлюваннях-відмовах, невербальної поведінки у процесі комунікації тощо (див., напр., роботи І. М. Осовської, О. А. Янової та ін.). Різноманітні лінгвістичні інтереси спрямовані на виявлення якомога більш певної інформації, залученої до процесу комунікації.

1.4. Когнітивна лінгвістика: здобутки і перспективи

На сучасному етапі лінгвістичних пошуків вирішення різноманітних проблем теорії і практики пов'язується з вивченням особливостей представлення знань у мові, тобто співвідношенням когнітивних і мовних структур (див., напр., роботи М. М. Болдирева, А. Вежбицької, О. С. Кубрякової та ін.). Важливе місце при цьому займає категоризація, під якою розуміють одну з пізнавальних форм мислення людини, що дозволяє узагальнювати її знання та досвід і здійснювати класифікацію. Категоризація та концептуалізація світу стоїть у центрі уваги когнітивної лінгвістики, у центрі уваги якої перебувають проблеми мови як загального пізнавального механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків. Функціонування мови також розглядається як різновид когнітивної діяльності.

Результатом виникнення когнітивної лінгвістики стало введення у науковий обіг термінів «концепт», «концептуальний аналіз», «концептуальна семантика», «концептуальна картина світу» тощо.

Сучасна когнітивна лінгвістика є антропоцентричною, її наукова парадигма окреслюється за такими аспектами:

- вихідними принципами парадигми;
- предметом розгляду;
- процедурами, методиками і методами аналізу.

До вихідних принципів вказаної парадигми належать [67]:

- антропоцентризм – дослідження ментальної й духовної сфери людини в їх зв'язку з мовою;
- експансіонізм – внутрішня спеціалізація науки і водночас тісніша інтеграція з іншими науками, в мовознавчих дослідженнях зокрема врахування культурного контексту;

- когнітивізм – сфокусованість досліджень на реальні мовно-мисленнєві одиниці й процеси в мозку людини;
- експланаторність – настанова радше на пояснення мовних явищ, аніж на їх констатацію.

Концептуальна картина світу визначається як інформаційна система, що складається зі знань, уявлень, вірувань, та є результатом пізнання людиною оточуючого світу, інтерпретації, позначення й утримання в свідомості його властивостей у вигляді певної сітки понять, структурованої як концептуальні сфери-локуси [17; 42; 43]. Національна концептуальна картина світу відбивається у відповідній **мовній картині світу**. Як, в свою чергу, створюється в процесі номінації, а її ключовим елементом є слово. Саме мовний образ світу виступає як засіб експлікації знань, що створюють концептуальну картину світу. У мовній картині світу знаходять відображення науки, донаукові і примітивні знання, вона є важливою складовою національної культури.

Отже, згідно з когнітивною лінгвістикою, знання представлено у формі **концептів**, що розуміються як дискретні одиниці колективної свідомості, які відображають предмети реального або ідеального світу та зберігаються в пам'яті носіїв мови у вигляді вербального субстрату [22; 23]. Концепти, матеріалізовані у вигляді номінативних одиниць, включаються в комунікацію та відбиваються в національній мовній картині світу. Номінативний акт виявляється результатом поетапного переходу від сенсорної перцепції до закріплення значення за знаком за такою схемою: **дійсність (ситуація) → інваріантні образи → більш абстрактні поняття (концепти) → словесно-знакова символізація**.

Когнітивна лінгвістики, як і усі науки, має свої методи наукового дослідження. Основним методом когнітивної лінгвістики є метод концептуального аналізу. У науковій літературі немає єдності й щодо терміна «концептуальний аналіз». За С. Е. Нікітіною, концептуальний аналіз можна трактувати і як аналіз концепту, і як спосіб аналізу за допомогою концептів, або такий, що має концепти як свої обмежені ознаки. Концептуальний аналіз може розглядатися як аналіз концептів (тобто абстрактних назв), на яких ґрунтуються найуживаніші контексти слова, що лежать в основі організації її когнітивної карти. Мовознавці Т. Космеда та І. Гажева, напр., вважають, що доцільно і перспективно в ономасіологічному та семасіологічному функціонально-комунікативному аналізі поєднувати структурний і концептуальний підходи. Структурний аналіз повинен гармонійно переходити в аналіз концептуальний, що дасть змогу за деякої суб'єктивності методів прийти до об'єктивніших висновків [39]. Семантичний аналіз виявляє семантичні компоненти, які сприяють адекватному тлумаченню знака, кінцевою метою концептуального аналізу стає побу-

дова концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, який фіксується знаком. Для цього елементи значення мають бути особливим чином угруповані, впорядковані та взаємопов'язані [21; 42]. Інструментами такого впорядкування є концептуальні структури: пропозиції, фрейми, сітки, прототипні моделі тощо. При цьому базовими структурами вважаються фрейми та прототипні моделі.

1.4.1. Напрями досліджень когнітивної лінгвістики. У площині когнітивної лінгвістики можна виокремити наступні найбільш важливі вектори наукового дослідження мови:

1. Теорія когнітивних моделей (фреймова семантика). Теорія, розроблена Дж. Лакоффом, вивчає ментальні простори та когнітивні моделі, що структурують ці простори [45, с. 46]. Ментальний простір – це певна сфера мислення, концепції, яка може охоплювати наше розуміння реальних і гіпотетичних ситуацій, абстрактних категорій. Ментальні простори мають суто когнітивний статус і не існують поза мисленням. Вони структуруються за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схематичних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних, символічних. Ч. Філлмор називав ментальні простори фреймами. Фреймова семантика як лінгвістична концепція була вперше запропонована Ч. Філлмором у середині 1970-х років і була розвитком його теорії відмінкової граматики. Застосовуючи поняття фрейму, Ч. Філлмор спочатку розумів його суто лінгвістично як систему вибору мовних засобів – слів, граматичних правил і мовних категорій, – які асоціюються з прототипічними сценами або типовими ситуаціями. Пізніше поняття фрейму трактується з когнітивної точки зору як особлива уніфікована конструкція знання чи схематизація досвіду. Ще пізніше, Ч. Філлмор визначає фрейми як когнітивні структури, знання яких передбачається концептами, репрезентованими словами [73, с. 54].

У сучасній лінгвістиці фрейм визначається таким чином: одиниця знань, яка організована навколо концепту і містить у собі дані про суттєве, типове і можливе для цього концепту в рамках певної культури [6, с. 7]. Фрейм – це модель культурнозумовленого, канонізованого знання, яке є загальним хоча б для частини суспільства, він складається з вершини (теми), слотів або терміналів, які заповнюються пропозиціями. Основною одиницею збереження інформації є пропозиція [43, с. 188]. Фреймова семантика – це засіб когнітивного та семантичного моделювання мови. Він дає можливість моделювати принципи структурування і відображення певної частини людського досвіду, знань у значеннях мовних одиниць, способи активації загальних знань, які забезпечують розуміння в процесі мовної комунікації.

2. Концептуальна метафора та концептуальна метонімія, розроблена Дж. Лакоффом та М. Джонсом. Вони є представниками концептуальної теорії метафори, вважають, що метафора є невід'ємним складовим компонентом нашого буденного життя. Понятійна система, в рамках якої людина мислить та діє, метафорична за своєю суттю та відіграє головну роль у визначенні реальності, вона керує нашим життям, нашою буденною діяльністю, нашою поведінкою з іншими людьми. Оскільки понятійна система є метафоричною, то наше мислення, буденний досвід та поведінка обумовлюються в значній мірі метафорою. Концептуальна метафора визначається як перенесення інформації з однієї сфери знань (сфери-джерела – source domain – яка містить в собі інформацію про предмет, явище, подію, яка використовується для позначення іншого предмета чи явища) в іншу сферу знань, так звану сферу мети – target domain, що містить в собі інформацію про позначувану сутність [85]. Усі види метафор, якими людина користується протягом життя вони поділяють на структурні, орієнтаційні та онтологічні метафори. Так, до структурних метафор належать ЧАС – це ГРОШ, до орієнтаційних – ЩАСТЯ – це ЗВЕРХУ, НЕЩАСТЯ ЗНИЗУ, до онтологічних – ІНФЛЯЦІЯ – це СУТНІСТЬ, ПСИХІКА – це МАШИНА, МЕХАНІЗМ тощо [44].

Концептуальна метафора та метонімія тісно пов'язані між собою, вони працюють за більш-менш аналогічними механізмами, але багато вчених наполягають на їх розмежуванні. На відміну від концептуальної метафори, в метонімії розуміння одного концепту в термінах іншого відбувається у площині спільної концептуальної сфери, що призводить до висвітлення концептосфери, яка у своєму прямому значенні має другорядний характер у межах матриці source domain, напр., ЧАСТИНА ЗАМІСТЬ ЦІЛОГО, ПРИЧИНА ЗАМІСТЬ НАСЛІДКУ тощо. Вивченням концептуальної метонімії займаються в першу чергу зарубіжні мовознавці (див., напр., праці А. Barcelona, R. Dirven), а також наші вітчизняні науковці [70].

3. Теорія семантичних прототипів (семантика прототипів) існує як галузь когнітивної лінгвістики з 70-х років ХХ ст. завдяки працям Е. Рош та її однодумців. Підґрунтям семантики прототипів є основні досягнення теорії прототипів. У найширшому сенсі, теорією прототипів можна назвати підхід до визначення внутрішньої структури поняття як що містить вказівки на те, що деякі елементи поняття є прототипами. Завдання такої теорії – пояснити віднесення об'єкту до того або іншого прототипу в рамках тієї або іншої конкретної інтерпретації мови [88, с. 13].

Розробкою та вдосконаленням теорії семантичних прототипів займалися лінгвісти А. Вежбицька, Ч. Філлмор тощо. Вона об'єднує піз-

нання психології і лінгвістика і описує кількісну градацію приналежності певних одиниць до певних категорій. Згідно цієї теорії, в людській свідомості з самого народження існують певні прототипи, центральні нормативні елементи певної категорії, тобто найбільш типові її представники, напр., прототип птахів – горобець.

Класифікація прототипів, за Дж. Лакоффом [45, с. 32–36], включає, серед іншого:

1. Типові приклади, як в пропозиції «Вільшанки і горобці – типові птахи».

2. Соціальні стереотипи: зазвичай усвідомлюються (можуть бути предметом обговорення) в суспільстві, а тому мінливі в часі, у результаті явних угод людей. Використовуються в міркуваннях і особливо в так званих «несподіваних висновках». Можливі і розбіжності в питанні про доцільність їх вживання в тому або іншому міркуванні. Приклад: «звичайний політик схильний до таємних угод, корисливий і нечесний».

Першими наробками в семантиці прототипів стали дослідження Б. Берліна та П. Кейя щодо основних кольороназв, в результаті чого було встановлено, що в людській свідомості існують 11 основних колірних концепти: чорний, білий, червоний, зелений, жовтий, синій, коричневий, фіолетовий, рожевий, оранжевий, сірий, та велика кількість неосновних, похідних концептів. Дослідження також показало, що не всі мови мають кольороназви для основних колірних концептів. Але для значної кількості мов існує певна колірна ієрархія [81]. Отже, однією з головних ознак семантичних прототипів є перш за все наявність центрального представника категорії (прототипу). На його основі структурується уся категорія і визначаються її складові елементи.

4. Когнітивна теорія літератури (когнітивна поетика). За останні десятиліття в українському мовознавстві в рамках когнітології стрімко розвивається нова галузь – когнітивна теорія літератури (а cognitive theory of literature [11, с. 379]. Об'єкт дослідження традиційної теорії літератури та її когнітивного напрямку спільний – художній твір. Проте підходи до його вивчення та мета дослідження відрізняються. Мета когнітивної теорії літератури (або когнітивної поетики) – розкрити ті когнітивні процеси, на основі яких відбувається продукування, сприйняття та інтерпретація тексту. Когнітивний напрям не зосереджується лише на самому текстові та на внутрішніх закономірностях його побудови. Він прагне синтезу когнітивних, пізнавальних, комунікативно-діяльнісних сторін буття, вивчення функціонування мови разом з її носієм [27, с. 5].

На теренах України дослідження у цьому напрямку проводять професори Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, С. А. Жаботинська та ін. [3; 11; 22]. Характерною рисою когнітивної теорії літератури є відхід

від традиційного погляду на тропи як на суто мовне явище. У межах цього підходу тропи розглядаються як спосіб вивчення когніції, проте увага зосереджується, насамперед, на метафорі, вивченню інших тропів, зокрема метафори, метонімії, образного порівняння тощо приділено значно менший інтерес.

В українському мовознавстві дуже актуальним є вивчення текстових концептів у різних текстах та дискурсах. **Текстовий концепт** представляють, за словами О. М. Кагановської, як двоїсту сутність, що інтегрує мовленнєвий і розумовий плани. Мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, й у такому разі концепт постає як реальність, що віддзеркалена у свідомості не безпосередньо, а через мову. У розумовому плані текстовий концепт розглядається як образ, у якому втілено певні культурно-зумовлені уявлення мовців про навколишній світ.

Слід зазначити, що методика концептуального аналізу застосовується насамперед на прикладах поетичних творів. Напр., дослідження Л. І. Белехової присвячене розгляду еволюції словесного поетичного образу та теоретичної думки про нього крізь призму когнітивної моделі поетик. Робота зосереджена на розкритті природи словесного поетичного образу в ракурсі лінгвокогнітивної парадигми та побудові оригінальної типології образів американської поезії. Особлива увага приділяється лінгвокогнітивним механізмам створення нових образів, що здійснюють концептуальний прорив у осмисленні світу людиною. Спроба застосувати методику концептуального аналізу до прозових творів була зроблена у дисертаційних дослідженнях О. М. Кагановської, О. С. Колесник, Д. М. Павкіна та ін. [26; 37; 60].

1.5. Лінгвокультурологічний підхід до мови

Кінець ХХ ст. у лінгвістиці позначений особливою увагою до вивчення проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу мови і культури тобто до лінгвокультурології. Культура як складна семіотична система, духовне буття суспільства, ментальна пам'ять народу, особлива форма спілкування, зрештою, сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених людьми, існує у тісному взаємозв'язку із мовою, в якій вона «вербалізується», «схоплюється» та зберігається. Мова – дзеркало культури, у ній відбивається не тільки оточуючий людину світ, не тільки умови її життя, але й суспільна самосвідомість народу, його ментальність, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та стереотипів, тощо. Мовознавство пронизане культурно-історичним змістом, так як його предметом є мова, що є умовою, основою і водночас продуктом культури» [53, с. 26].

Між мовою та світом культури, який вона виражає, знаходиться мисляча людина, носій мови. Саме тому нова міждисциплінарна наука – лінгвокультурологія – виникає у площині антропологічної парадигми в лінгвістиці. У центрі її уваги знаходиться людина, яка розглядається як носій мови і культури, її фонові знання, норми поведінки, що роблять її представником даної культури, про світ та про суб'єкта, що пізнає його.

В. Маслова визначає суть науки та її завдання таким чином: «Лінгвокультурологія – це наука, що виникла на перетині лінгвістики та культурології, і яка досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові. Завдання лінгвокультурології – експлікувати культурну значимість мовної одиниці (тобто «культурні знання») на основі зіставлення прототипної ситуації фразеологізму чи іншої мовної одиниці, його символічного прочитання з тими «кодами» культури, які відомі чи можуть бути запропоновані носію мови лінгвістом» [53, с. 8–11].

Лінгвокультурологія є науковою дисципліною синтезуючого типу що вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури й мови у процесі її функціонування, досліджуючи вияви культури народу, що відбилися та зафіксувалися у його мові. Таким чином, об'єктом лінгвокультурології є взаємозв'язок та взаємодія культури і мови у процесі її функціонування. Предмет цієї дисципліни – це все, що складає мовну картину світу, а точніше – вивчення культурної семантики мовних знаків, що формуються при взаємодії двох різних кодів, а саме мови і культури, з метою виявлення способів, якими мова втілює, зберігає та транслює культуру.

Термінна система лінгвокультурології знаходиться на стадії формування базових понять, про що яскраво свідчать спроби дослідників знайти якнайточніші найменування для центральних понять. В. В. Воробйов ввів термін лінгвокультурема, комплексну міжрівневу одиницю, що являє собою діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту. В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін ввели термін лінгвокультурний концепт, який складається з понятійного, образного та ціннісного компонентів. Отже, лінгвокультурний концепт – це «культурно забарвлений вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму» [9, с. 48]. Чи, іншими словами, лінгвокультурний концепт – це одиниця колективного знання/свідомості, що має мовне вираження і позначена *культурною специфікою*.

1.5.1. Напрями дослідження лінгвокультурологічного концепту.

Лінгвокультурологія як кожна наукова дисципліна має свої методи дослідження. Оскільки ця лінгвістична дисципліна є суміжною за своєю

суттю, в ній використовуються як лінгвістичні, так і культурологічні та соціологічні методи. Найбільш поширеними методами є фреймовий аналіз та деякі прийоми концептуального аналізу, які переважно використовуються комплексно («візуальний» метод Р. Ленекера; опис за предикатними зв'язками та моделюванням «діагностичних контекстів»; аналіз значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз; метод вивчення концепту через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує тощо) [53, с. 34; 49]. Особливою областю дослідження є лінгвокультурологічний аналіз текстів, які якраз і є справжніми хранителями культури. Залучення людини до культури відбувається шляхом привласнення ним «чужих» текстів. Текст як нікчемно малий елемент світу, вбирає в себе світ, стає всім світом, заміщає собою світ [53, с. 35].

Російський мовознавець В. Т. Клоков запропонував дев'ять напрямів дослідження лінгвокультурного концепту з позиції семіотичного підходу.

Перший напрям вивчає мовну семантику, тобто значення лексичних знаків, граматичних категорій, лексичних і граматичних структур. **Другий напрям** досліджує мовну номінацію, тобто можливість мови зафіксувати знання про світ за допомогою мовних знаків. **Третій напрям** пов'язаний з вивченням того, як за допомогою мови, тобто семіотичного кода, зберігається та передається культурна інформація. **Четвертий напрям** вивчає устрій та функціонування мовлення. Цей напрям вивчає культурну компетенцію мовця, його фонові знання, символічний фон одиниць мови. **П'ятий напрям** досліджує особливості фіксації в мовленні важливої інформації в межах тексту. **Шостий напрям** вивчає шляхи передачі культурної інформації в суспільстві, тобто йдеться про мовленнєву комунікацію. **Сьомий напрям** стосується змісту культурної інформації, у рамках якої історично формується особлива національна картина світу. **Восьмий напрям** вивчає фіксацію в етномові культурної інформації, тобто йдеться про діалекти, говори, професійні жаргонізми тощо. **Дев'ятий напрям** досліджує зберігання і передачу культурної інформації за допомогою ідіом. Отже, лінгвокультурологічні праці сьогодення висвітлюють культурологічний аспект різних мовних одиниць та різних текстів, напр., роботи О. Ю. Малюк, Л. А. Ковбасюк, А. В. Скрипник та ін. [36; 51; 65].

1.6. Гендерна лінгвістика

Останнє десятиліття у мовознавчій науці визначається переходом від лінгвістики структурної до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням та

духовно-практичною діяльністю. Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує у ракурсі міждисциплінарної взаємодії з психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетичне бачення того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом.

Звернення до антропоцентричної парадигми лінгвістичних досліджень сприяло виокремленню феміністської лінгвістики як результату Нового жіночого руху в США і Німеччині в кінці 60-х на початку 70-х років. З кінця 60-х років ХХ ст. у роботах з соціології й філософії з'являється тенденція розмежування понять біологічна стать і соціальна стать, що сприяло, зокрема, зростання інтересу до гендеру у російській та вітчизняній лінгвістиці з 1980-х років. Так, при Московському лінгвістичному університеті була утворена Лабораторія гендерних досліджень, що активно проводить дослідження у цій царині, консолідує науковців Росії, СНГ, європейських країн, організовуючи, починаючи з 1999 р., Міжнародні конференції «Гендер: мова, культура, комунікація». Стійкий інтерес до лінгвістично зорієнтованої гендерної проблематики спостерігається в Україні (напр., роботи Г. І. Емірсуїнової, О. Л. Бессонової та ін.). Крім того, відділ соціолінгвістики Інституту української мови Національної Академії Наук України утворив Київський міський семінар з гендерної лінгвістики, до участі в якому запрошуються науковці, аспіранти, студенти, незалежні дослідники та представники з жіночих та молодіжних громадських організацій, що працюють у сфері дослідження гендерних аспектів мови й мовлення та зацікавлені в обміні інформацією, обговоренні досліджуваних проблем і широкому впровадженню гендерної методології в наукову практику.

Термін *гендер* визначається як соціальна стать на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Категорія «гендер» була впроваджена феміністками з метою розрізнення понять «біологічна стать» та «соціокультурна стать». За словами А. В. Кириліної, «гендерний фактор, який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму». Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, професійну діяльність чоловіка та жінки [30, с. 35].

Власне лінгвістичний інструментарій гендерний студій постає у двох іпостасях, які умовно, розуміючи хисткість меж, можна кваліфікувати таким чином: 1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самос-

тійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання, – лінгвістична гендерологія; 2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію – гендерна лінгвістика.

Розглядаючи сучасний стан гендерних досліджень в мовознавстві на Заході, звичайно виокремлюють, за словами М. М. Дмитрієвої, три підходи [19].

Перший підхід зводиться до трактовки виключно соціальної природи мови жінок і чоловіків і спрямований на виявлення тих мовних відмінностей, які можна пояснити особливостями перерозподілу соціальної влади у суспільстві. При цьому «чоловіча» чи «жіноча» мови визначаються як певна функціональна похідна від основної мови.

Другий – соціопсихолінгвістичний підхід – науково редукує «жіночу» та «чоловічу» мови до особливостей мовленнєвої поведінки статей. Статистичні показники чи визначення середніх параметрів поведінки статей складають каркас для побудови психолінгвістичних теорій типів мовленнєвої поведінки різних статей.

Представники третього напрямку в цілому роблять наголос на когнітивному аспекті розбіжностей у мовній поведінці статей. Для них є більш значущим не тільки визначення частотності відмінностей та оперування її показниками, але й створення цілісних лінгвістичних моделей мовних категорій.

У сучасній вітчизняній лінгвістиці, за словами А. В. Кириліної [30; 31], існує розгалужена система напрямів гендерних досліджень: власне гендерні дослідження, соціолінгвістика, феміністична лінгвістика, вивчення маскулітності, психолінгвістичні та крос-культурні дослідження.

1.6.1. Мовний сексизм – дискримінація за статтю в мові. Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте мовний сексизм може бути спрямованим також на чоловіків. Однак жінки стають жертвами мовного сексизму набагато частіше за чоловіків. Сексизм може існувати в мові на рівні слова, вислову, речення і на рівні всього дискурсу. Найпоширенішими прикладами мовного сексизму є гендерні стереотипи, асиметрії у використанні паралельних висловів щодо чоловіків і жінок, а також «невидимість» жінок у мові. Численні дослідження на матеріалі різних мов, за словами які Е. Павелз, виявили наявність спільних рис зображення статей, серед яких є такі: [цит. за 13, с. 461]:

– зображення чоловіка як норми, а жінки – як відхилення від неї, прикладом чого є використання так званих родових іменників, що начебто означають і чоловіка, й жінку водночас, проте форма яких збігається з формою граматичного чоловічого роду;

– внаслідок цього жінка робиться «невидимою» в мові. У тих випадках, коли вона стає «видимою», її видимість має асиметричний характер: жінку часто роблять «видимою» лише для того, щоб підкреслити її «відхилення» від норми, тобто чоловіка;

– лексичні і граматичні форми жіночого роду залежать і часто утворюються від форм чоловічого роду.

– мовне зображення жінок і чоловіків має стереотипний характер: жінок переважно зображують як сексуальних, а чоловіків – як раціональних істот.

Одним з найважливіших досягнень гендерних лінгвістів стало впровадження рекомендацій для уникнення сексистської мови, обов'язкового документа для установ, навчальних закладів, видавництв багатьох країн світу. Найпоширенішими рекомендаціями є такі [13, с. 468–469]:

– уникати відверто образливих для однієї зі статей висловів або таких, що несприятливо зображають представників однієї зі статей, висловів, що представляють представників однієї статі гіршими за іншу;

– уникати зображення статей у стереотипних ролях (наприклад, менеджер – чоловік, учитель – жінка);

– уникати родових займенників «він», «його», «йому» (наприклад, «коли студентові потрібно...»). Це радять робити шляхом випускання займенника, перебудови речення або використання множини замість однини.

Слід зазначити, що на початку XIX ст. уживаним стало поняття мовної толерантності, намагання виважено підбирати способи мовного вираження під час спілкування. Мовна толерантність ґрунтується на етнонаціональній, гендерній, релігійній, конфесійній, віковій толерантності, і є відповіддю суспільства на такі виклики сьогодення, як: глобалізація світу, міграція населення, старіння населення, боротьба за рівні права тощо [74]. Отже, проблема співвідношення гендеру й мови є дуже складною. Мова не лише відбиває ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві, а й здатна формувати наше уявлення про статі та наше ставлення до жінок. Гендерна лінгвістика повинна сприяти розвитку гендерної чутливості, усвідомленню того, що в сучасному суспільстві проблеми дискримінації ще не розв'язані повністю, розуміння того, що вимоги, котрі соціум висуває до чоловіків і жінок, відрізняються, та що подібні накинуті обмеження не йдуть на користь ані жінкам, ані чоловікам, ані, власне, суспільству.

1.7. Сучасна зіставна типологія: здобутки і перспективи

Починаючи з 60-х років минулого століття, в мовознавстві спостерігається бурхливий розвиток зіставних досліджень на матеріалі різних мов світу. Уже в 50-х роках XX ст. з'явилася низка наукових

праць, присвячених розробці питань теорії мовних контактів, ареальної лінгвістики, тісно пов'язаних з питаннями лінгвістичної типології. Загальнотеоретичні питання порівняльно-історичного та типологічного мовознавства потребували плідного продовження у конкретних зіставних студіях 1970–1980 років. Саме в цей період активно формувалася лінгвістична концепція порівняльного мовознавства. Порівняння різних мов сприяло впорядкуванню та систематизації систем мов в цілому та їхніх мікросистем зокрема.

Початок ХХІ ст. відзначається врахуванням загальнолінгвістичних тенденцій у проведенні зіставних лінгвістичних досліджень. Так, останнім часом науковці продовжують працювати на основі традиційних підходів до зіставлення мовних даних з метою виявлення ізоморфних та аломорфних рис. Серед таких напрямів відзначаються дослідження у галузі *зіставної (контрастивної) лексикології*. Найбільш плідно працюють фахівці у галузі лексичної семантики М. П. Кочерган, І. В. Корунець, В. М. Манакін та ін. Цьому активно сприяє проведення наукових конференцій у Київському національному лінгвістичному університеті «Проблеми зіставної семантики» під керівництвом проф. М. П. Кочергана у 1995–2005 рр. та проф. О. О. Тараненко у 2007 р.

Розвиток зіставних досліджень сприяє розвитку методів контрастивного дослідження, підтвердженню наявності мовних універсалій, міжмовних універсальних смислів у різних мовах, написанню дисертацій і монографій (напр., роботи М. П. Кочергана, В. М. Манакіна та ін.).

Зіставна лексикологія ставить собі за мету порівняння мов як у синхронії, так і в діяхронії, та виявленні спільного і відмінного і різних мовах на всіх рівнях лексико-семантичної системи. Крім того, зіставна лексикологія розвивається у таких сферах, як теорія перекладу і двомовна лексикографія, що є реальним зіставленням лексики двох мов, але без системного підходу до вивчення зіставляваних лексико-семантичних систем. Зіставна лексикологія ґрунтується на принципах, запропонованих А. Гудавичюсом [15, с. 195–196]:

- зіставлення (одиноці порівняння мають бути представлені однаковою мірою, їхній зміст та обсяг мають визначатися однаковими принципами і правилами);
- рівноправності (зіставлення носить двосторонній та багатогранний характер);
- нейтральності (мови співставляються через когнітивну систему та сукупність знань про світ)

1.7.1. Напрями досліджень у площині зіставного мовознавства. Перспективністю відзначаються зіставні дослідження фразеологічних одиниць на матеріалі різних мов. Спроби порівняння таких

мовних одиниць у другій половині ХХ ст. були лише поодинокими. Наразі же спостерігається зростання кількості досліджень структури і семантики фразеологічних одиниць у зіставному аспекті (див., напр., роботи В. А. Шевелюк, Л. А. Ковбасюк та ін.). Ще одним напрямом проведення студій у галузі порівняльної лексикології є зіставне термінознавство (див., напр., робота С. М. Кришталъ).

Надзвичайно перспективними є зіставні студії, що ґрунтуються на основах теорії номінації. Так, ця теорія, започаткована у 70-х роках минулого століття, на початку ХХІ ст. виходить на передній план серед досліджень у галузі лексикології. Особливості зіставлення іменування різних об'єктів, явищ, феноменів оточуючого людину світу становлять мету низки наукових пошуків (див., напр., роботи А. Е. Левицького; О. В. Материнської; О. В. Петрової та ін.).

Предметом багатьох зіставних досліджень стають різні аспекти мовної свідомості: концепти, психосемеми тощо, що призводить до поглибленого зіставного вивчення різних концептуальних і мовних картин світу, тобто комплексу фундаментальних понять, що відображає саму людину та її буття в навколишньому світі; науковий пошук мовознавців спрямований також на зіставний опис психолінгвістичного аспекту асоціативних полів, виявлення загальних та ідіоетнічних особливостей вербальних асоціацій (див. роботи С. П. Денисової, Д. І. Терехової та ін.).

Співвідношення мови та мислення, мови та культури, мови та мовлення є особливо корисними для розвитку теорії міжкультурної комунікації, оскільки дозволяють передбачити проблеми у спілкуванні людей різних етнічних груп і запобігти непорозумінням у процесі спілкування. Цікавими у такому ракурсі є міжмовні та міжкультурні паралелі; аспекти взаємодії елементів різних мов (див., напр., роботу В. В. Ларченко). Окреслений підхід дозволяє також підвищити ефективність викладання іноземних мов шляхом залучення результатів зіставних досліджень. Отже, сучасна українська зіставна лінгвістика, що ґрунтується на роботах видатних мовознавців Ю. О. Жлуктенка, Д. І. Квеселевича, М. П. Кочергана, І. В. Корунця, В. М. Манакіна, Ф. С. Бацевича, А. Е. Левицького та багатьох інших, доводить перспективність досліджень, які ставлять за мету порівняння певних аспектів структури і функціонування різних мов. Крім того, зіставна лексикологія сприяє розвитку нових напрямів наукових досліджень, напр., зіставне вивчення дискурсу, що є дуже перспективним вектором наукових пошуків.

Теми семінарських занять

1. Лінгвометодологія. Предмет, об'єкт і головні завдання.
2. Ключові поняття лінгвометодології: методологія, епістема, парадигма.
3. Характеристика головних наукових парадигм лінгвістики.

4. Дослідницькі принципи парадигмального простору сучасної лінгвістики.
5. Загальні і лінгвістичні методи дослідження.

Контрольні питання та завдання

1. Чи потрібна лінгвістиці лінгвометодологія. Обґрунтуйте відповідь.
2. У чому полягає відмінність понять методології і наукової парадигми?
3. Охарактеризуйте парадигмальний статус сучасної лінгвістики.
4. У чому виявляється методологічний еkleктизм сучасної лінгвістики?
5. Охарактеризуйте передумови, головні течії та наукові школи й доробок чотирьох ключових парадигм сучасної лінгвістики.
6. Які основні методи використовуються у лінгвістичних дослідженнях? Які методи ви використовуєте у дипломній (магістерській) роботі?

Модулі самостійної роботи. Індивідуальні завдання

1.9.1. Підготувати реферат до теми «Теорія семантичних прототипів». Визначити предмет, об'єкт, завдання, мету досліджень у площині цієї теорії. Познайомити з результатами досліджень зарубіжних та вітчизняних мовознавців.

1.9.2. Оперуючи отриманими теоретичними знаннями, підготувати матеріал щодо останніх досліджень у сучасній вітчизняній германістиці, аналізуючи важливість отриманих результатів багатоаспектних досліджень.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Схарактеризувати основні парадигми досліджень сучасної лінгвістики.
2. Пояснити сутність методів лінгвістичного дослідження.
3. Визначити предмет та об'єкт комунікативної лінгвістики.
4. Сформулювати та пояснити основні поняття когнітивної лінгвістики.
5. Назвати та охарактеризувати напрями дослідження когнітивної лінгвістики.
6. Пояснити особливості лінгвокультурологічних досліджень мови.
7. Охарактеризувати гендерний аспект лінгвістичного пошуку.
8. Розтлумачити поняття «мовний сексизм».
9. Визначити сутність зіставних досліджень мовознавства.
10. Ознайомитися з новітніми здобутками вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у галузі комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології, зіставної лексикології тощо.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – 896 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 343 с.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київ. націон. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2002. – 34 с.
4. Белехова Л. І. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы / Л. І. Белехова // Науковий вісник ХДУ. Лінгвістика. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 8–15.
5. Берестнев Г. И. О «новой реальности» языкознания / Г. И. Берестнев // Филологические науки. – 1997. – № 4. – С. 47–55.
6. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2000. – 123 с.
7. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 411 с.
8. Воркачев С. Г. Концепт «оскорбление» и его этимологическая память / С. Г. Воркачев, Г. В. Кусов // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж, 2000. – Вып. 2: Язык и социальная среда. – С. 90–102.
9. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // Известия АН. Серия лит. и яз. – 2001. – Т. 60, № 6. – С. 47–58.
10. Воеводская О. М. Лексико-грамматическое поле концепта / О. М. Воеводская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 11–113.
11. Воробьева О. П. Художественная семантика: когнитивный сценарий / О. П. Воробьева // С любовью к языку : сб. науч. тр. – М.–Воронеж : ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 379–384.
12. Вороніна О. Гендер и культура / О. Вороніна, Т. Кліменкова // Феминизм и гендерные исследования. Хрестоматия. – Тверь, 1999. – С. 53–61.
13. Гендер і мова. Основи теорії гендеру : навч. посіб. – Київ : «К.І.С.», 2004. – С. 454–473.
14. Городецка О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. В. Городецка. – Київ, 2003. – 21 с.
15. Гудавичюс А. Структурный и когнитивные аспекты в сопоставительной лексикологии / А. Гудавичюс // Мова. Людина. Світ. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 193–203.
16. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце ХХ века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.

17. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17–31.
18. Денисова С. П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С. П. Денисова // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 9–15.
19. Дмитрієва М. М. Гендерні дослідження в мовознавстві / М. М. Дмитрієва. – URL: http://linguistics.kava.kiev.ua/publications/2005/01/13/xmas_28.html
20. Емірсуїнова Г. І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04. / Г. І. Емірсуїнова ; Київ. нац. унів. ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 18 с.
21. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
22. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3–11.
23. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики : наук. зб. – Київ : Брама, 1999. – С. 3–8.
24. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
25. Жлуктенко Ю. О. Контрастивна лінгвістика: проблеми і перспективи / Ю. О. Жлуктенко, В. Н. Бублик // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 3–16.
26. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : автореф. дис... д-ра філол. наук : 10.02.05 / О. М. Кагановська ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2003. – 32 с.
27. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3–8.
28. Касевич В. Б. Говорящий и слушающий: Языковая личность, текст, проблемы обучения / В. Б. Касевич // Теория коммуникации и теория языка. – СПб., 2001. – С. 70–75.
29. Квеселевич Д. І. Семемно-синтезовані дієслова як прояв лінгвістичної економії / Д. І. Квеселевич // Нариси з контрастивної лінгвістики. – Київ : Наукова думка, 1979. – С. 126–131.
30. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М. : Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.
31. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике сегодня / А. В. Кирилина, Е. И. Горошко // Гендерные исследования. – 1999. – № 2. – С. 234–241.

32. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации / А. В. Кирилина // Гендер как интрига познания : сб. ст. МГЛУ. Лаборатория гендерных исследований. – М., 2000. – С. 47–80.
33. Кись О. Етнічні гендерні стереотипи та джерела їх конструювання / О. Кись // Український жіночий рух: здобутки і проблеми : зб. наук. пр. – Дрогобич : Коло, 2002. – Вип. 1. – С. 26–43.
34. Клоков В. Т. Основные направления лингвокультурологических исследований в рамках семиотического подхода / В. Т. Клоков // Теоретическая и прикладная лингвистика : межвуз. сб. науч. тр. – Саратов : Изд. центр ВГУ, 2000. – Вип. 8. – С. 60–67.
35. Ковбасюк Л. А. Топоніми з компонентом «кольороназва» у німецькій та англійській мовах / Л. А. Ковбасюк // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 182–188.
36. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «кольороназва» як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов) / Л. А. Ковбасюк // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 267–273.
37. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. / О. С. Колесник ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2003. – 20 с.
38. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посіб. / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2003 – 464 с.
39. Космеда Т. Аспекти, методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичних парадигм / Т. Космеда, І. Гажева // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 44–49.
40. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2006. – 424 с.
41. Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.17 / С. М. Кришталь ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 20 с.
42. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
43. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
44. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонс // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
45. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51.

46. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация: конструирование глобального языкового пространства? / В. В. Ларченко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 97–99.
47. Левицкий А. Е. Зіставлення функціональних особливостей систем номінативних одиниць англійської й української мов / А. Е. Левицкий // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2001. – № 8. – С. 101–105.
48. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А. Э. Левицкий. – Киев : АСА, 1998. – 362 с.
49. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2003. – № 490. – С. 105–113.
50. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс ; пер. с англ. – СПб. : Наука, 1997. – 684 с.
51. Малюк О. Ю. Систематологічний та культурологічний аспекти номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Ю. Малюк ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2000. – 16 с.
52. Манакин М. В. Сопоставительная лексикология / М. В. Манакин. – Київ : Знання, 2004.
53. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
54. Материнська О. В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.17 / О. В. Материнська ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
55. Минский М. Структура для представления знаний / М. Минский // Психология машинного зрения. – М. : Мир, 1978. – С. 249–338.
56. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М., 1991. – С. 117.
57. Новейший философский словарь. – Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
58. Основи теорії гендеру : навч. посіб. – Київ : «К.І.С.», 2004. – 536 с.
59. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. М. Осовська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 20 с.
60. Павкін Д. М. Образ чарівної країни в романах Дж. Р. Р. Толкієна: лінгвоконгнітивний аналіз : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. М. Павкін ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2002. – 20 с.

61. Петрова О. В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов : автореф. ... дис. канд. філол. наук : 10.02.17 / О. В. Петрова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
62. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН. СЛЯ. – 2000. – № 3, т. 59. – С. 3–13.
63. Селиванова Е. Принципи концептуального аналізу / Е. Селиванова // Актуальні проблеми металінгвістики. – Київ–Черкаси : Брама, 1999. – С. 11–14.
64. Селиванова Е. А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии / Е. А. Селиванова // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 3–12.
65. Скрипник А. В. Французький поетичний дискурс епохи середньовіччя : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.05 / А. В. Скрипник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 20 с.
66. Ставицька Л. О. Актуальні проблеми сучасної української гендерної лінгвістики / Л. О. Ставицька. – URL: <http://www.linguistics.kiev.ua/1.html>
67. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.15 / В. Ф. Старко ; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – Київ, 2004. – 16 с.
68. Тарасов Е. Ф. Культура, сознание, общение. Диалог и коммуникация – философские проблемы / Е. Ф. Тарасов // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 21–25.
69. Терехова Д. І. Асоціативний гештальт як інструмент структурування асоціативного поля / Д. І. Терехова // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 31–35.
70. Трубенко І. А. Концептуальна метафора і концептуальна метонімія: зіставний аспект / І. А. Трубенко // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 7. – С. 48–43.
71. Трусов В. П. Этнические стереотипы / В. П. Трусов, А. С. Филлипов // Этническая психология (этнические процессы и образ жизни людей). – СПб.–М., 1981.
72. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / А. А. Уфимцева // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 5–85.
73. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вип. 23. – С. 52–92.
74. Цегельська М. В. Мовні аспекти толерантності (до постановки проблеми) / М. В. Цегельська // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Київ : Видав. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 101–108.
75. Чернейко Л. О. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник Московского университета. Серия 9. – 1996. – № 6. – С. 20–41.

76. Шевелюк В. А. Соматичний компонент як основа утворення вторинообразного значення фразеологізмів в іспанській та українській мовах / В. А. Шевелюк // Проблеми зіставної семантики. – Київ : КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 236–240.
77. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – Київ : АртЕк, 1998. – С. 191–192.
78. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. А. Янова ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2002. – 19 с.
79. Ярова Н. В. Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. В. Ярова ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2003. – 19 с.
80. Barcelona A. “On the Ubiquity and Multiple-Level Operation of Metonymy” A. Barcelona // *Cognitive Linguistics Today*. – Frankfurt a. M. : Peter Lang, eds., 2002. – P. 207–224.
81. Berlin B., Kay P. Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution. – Berkley: Reed, 1969. – 178 p.
82. Dirven R. Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualisation // *Metaphor and Metonymy in comparison and contrast*. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter. – P. 75–111.
83. Fillmore C. J. An alternative to checklist theories of meaning // *Proceedings of annual meeting of the Berkeley Linguistics Society*. – Berkeley, 1975. – V. 1. – P. 123–131.
84. Fillmore C. J. The case for case reopened // *Syntax and semantics*. – L. et al., 1977. – V. 8: Grammatical relations. – P. 59–81.
85. Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // *Papers from the regional meeting of the Chicago linguistic society*. – Chicago, 1972. – V. 8. – P. 183–228.
86. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // *Metaphor and Thought*. – Cambridge (Mass.) : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
87. Langacker R. W. Culture, Cognition, and Grammar // *Language contact and language conflict*. – Amsterdam–Philadelphia, 1994. – P. 25–53.
88. Mangasser-Wahl, Martina. Von der Prototypentheorie zur empirischen Semantik. Dargestellt am Beispiel von Frauenkategorisierungen. – Frankfurt/Main : Peter Lang, 2000. – 233 s.
89. Pusch L. Das Deutsche als Männersprache. – Frankfurt-Main : Suhrkamp, 1984. – 215 s.
90. Samel I. Einführung in die feministische Sprachwissenschaft. – Berlin : Schmidt Verlag, 2000. – 189 s.

Розділ 2.

КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО СЕМАНТИКИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

2.1. Когнітивна лінгвістика: напрями досліджень

Когнітивна наука і когнітивна лінгвістика. Сучасний розвиток науки і техніки відкриває не тільки широкі перспективи дослідження будь якої галузі, а й дає змогу підійти до вирішення тих чи інших проблем комплексно, із залученням результатів суміжних областей.

Когнітивна наука, яка сформувалася у другій половині 1970-х років у США, досліджує методи комп'ютерного моделювання функціонування знань в інтелектуальних системах. Ця наука є міждисциплінарною, оскільки інтегрує зусилля науковців різних галузей (психологів, логіків, філософів, лінгвістів, психолінгвістів, математиків, програмістів, кібернетиків, антропологів та ін.), щоб одержати найбільш повно й адекватно уявлення про людську свідомість і розум. Її об'єктом виступає **когніція** (пор. англ. *cognition*: 1) знання, пізнання; 2) пізнавальна здатність) – сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність.

Когнітивна лінгвістика вивчає співвідношення когнітивних і мовних структур, і займається когніцією в її мовному відображенні.

2.2. Мова як об'єкт когнітивних досліджень

Мова є центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей. Вона відкриває доступ до світу іншої людини / народу, до структур її (його) свідомості.

Мета когнітивної лінгвістики і полягає в тім, щоб через осягнення мови проникнути у форми цих структур і описати існуючу між ними і мовою залежність, пояснити як влаштований світ і людина, чим скаузовані ті чи інші фізичні, фізіологічні, психічні явища і процеси, які їхні наслідки.

2.3. Тематика і напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці

Когнітивна лінгвістика сьогодення представлена декількома напрямими, кожний з яких відрізняється своїми установками, галуззю, процедурою, методикою та методами аналізу. Наприклад, **американські** вчені, розвиваючи ідеї генеративної лінгвістики, стверджують, що когнітивна лінгвістика повинна займатися ментальними репрезента-

ціями мовних одиниць, мовних категорій, усіх мовних явищ і пояснювати природу щодо відображеного знання – competence. *Європейські* дослідження дещо відрізняються від американських. Певним чином вони повторюють традиційний поділ лінгвістики на окремі аспекти: семантику, граматику, лексикологію. У межах першої паралельно розвивались прототипова і фреймова семантика.

У *Німеччині* та *Австрії* науковці акцентують увагу на розумінні й здобутті інформації (Sprachverarbeitung) із тексту. Наприклад, у Віденському університеті (школа В. Дреслера) вивчають питання опанування мовою з дитинства, виникнення мовних здібностей, тобто досліджують проблеми онтогенезу. Дуже модним і досить усталеним науковим стереотипом на заході стала також так звана «*комп'ютерна метафора*», яка виникла в процесі розробок зі штучного інтелекту.

Вітчизняні дослідження сфокусовано переважно на вивченні художнього мовомислення (В. О. Кухаренко), особливостях ідіостилю майстрів слова (Г. В. Поліна), реконструкції мов освіти видатних митців (М. О. Новікова), моделюванні концептосфери української лінгвокультури (К. Ю. Голобородько, Н. С. Руденко), розкритті текстової, під- та позатекстової інформації (Л. І. Белехова, П. Рікер) тощо.

2.4. Когнітивна семантика. Концептуалізація і категоризація

Сутність концептуалізації і категоризації як основних пізнавальних процесів. Когнітивна семантика – один з головних розділів когнітивної лінгвістики. Вона вивчає значення мовних одиниць у словесній тканині тексту. В рамках когнітивного аналізу простежується *два* підходи до тлумачення семантики мовних одиниць:

1) *логіко-понятійний*, котрий теоретично моделює зв'язок мови і пізнання, не враховуючи багатьох властивостей когніцій, пов'язаних із специфікою сприйняття, накопиченням досвіду і знаннями (пізнання і когніцію в цьому випадку не розрізняють);

2) *експерієнціальний*, котрий фокусує увагу на особливостях як теоретичного, так і щоденного пізнання – когніцій. Цей підхід пов'язаний з теоріями прототипів і природною категоризацією (Е. Рош, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор), теорією виділення (Ф. Ленекер), концентрацією, або фокусуванням уваги (Л. Талмі, Ч. Філлмор) і, зорієнтований на досвід взаємодії людини з довкіллям.

Описуючи пізнавальну діяльність і когнітивні здібності людини загалом, слід використовувати ключові поняття: категоризацію та концептуалізацію.

Категоризація як операціональний інструмент когнітивної лінгвістики передбачає у процесі пізнання вичленування об'єктів зі сфери

макросвіту. Розрізняють *категорізацію світу* й *категорізацію мовних явищ*. Об'єкт номінації сприймається як схема і відноситься до певного класу предметів у категоріальній сітці гносеологічного досвіду людини.

Концептуалізація явищ мовної дійсності спрямована на віднесення окремих елементів до структури концептуальної системи мови на підставі узагальнення лінгвоментальних знань.

2.5. Концепти і категорії, їх формування і вербалізація

Операційною одиницею наукового інструментарію когнітивної лінгвістики є *концепт*. У теорії концепту виокремлюються декілька основних підходів до розуміння останнього: *культурологічний* (Ю. Степанов, Е. Бенвеніст); *лінгвокультурний* (А. Вежбицька, В. І. Карасик); *психолінгвістичний* (В. Красних, Р. Фрумкіна); *семантичний* (М. Алефіренко, Н. Арутюнова); *етнічний* (Д. Лихачов, О. С. Кубрякова, О. В. Гордещька); *соціопсихокulturний* (Ю. Апресян) і т.ін.

За К. Ю. Голобородько, *концепт* – це лінгвоментальна категорія, що узагальнює знання і досвід людини, відображає потенційні ресурси свідомості та репрезентує концептуальну картину світу мовної особистості. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи та поєднуючи різні концепти в процесі мисленнєвої діяльності, вона формує нові концепти як результати мислення.

На відміну від *поняття*, котре відображає найбільш загальні, істотні (логічно модульовані) ознаки предмета або явища, концепт може відображати одну або декілька, будь-які, не обов'язково істотні ознаки об'єкта. Різниця між поняттям і концептом зумовлена власне різницею теоретичного і щоденного пізнання.

Концепт є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу. Розмаїття форм щоденного пізнання визначає різні *способи формування* концептів у свідомості людини на основі:

- чуттєвого досвіду;
- предметно-практичної діяльності людини;
- експериментально-пізнавальної і теоретично-пізнавальної (наукової) діяльності;
- мисленнєвої діяльності;
- вербального і невербального спілкування.

Сприйняття світу і предметів довкілля відбувається у вигляді *цілісних образів*.

Доступ до всіх концептів забезпечує мова. Вона вербалізує їх як окремими словами, словосполуками, фразеологічними одиницями, так і реченнями і, навіть, текстами, низкою творів окремого автора чи декількох.

2.6. Структура концепту. Концептуальний аналіз. Типологія концептів

Різні підходи до визначення концепту, його параметрів та етапів формування слугували підставою для створення відповідних типологій концептів, що значною мірою зорієнтовані на мовні засоби їх репрезентації. Так, за концепцією М. М. Болдирева, у процесі формування типології вербалізованих концептів виокремлюються конкретно-чуттєвий образ, схема, поняття, прототип, пропозиціональна структура, фрейм, сценарій, гештальт. У типології О. Бабушкіна простежуються концепт-картинка, концепт-інсайт, концепт-сценарій, концепт-фрейм. М. Алефіренко пропонує розрізняти концепт-образ, концепт-схему, поняття (буденне), гештальт, фрейм, концепт-сценарій (скрипт).

Жорсткої структури концепт не має. Його *ядро* складають конкретно-образні характеристики. Абстрактні ознаки є похідними по відношенню до останніх. Взаєморозташування цих ознак не має суворої послідовності і є індивідуальним, оскільки залежить від умов формування концепту в кожній окремої людини.

Для вивчення формування, структури і становлення концепту використовується *концептуальний аналіз*, який послуговується різноманітними термінами:

– *конкретно-чуттєвий образ* – образ конкретного предмета або явища у нашій свідомості (конкретне дерево, конкретна країна);

– *уявлення* – узагальненні чуттєві образи різних предметів і явищ;

– *схема* – мисленнєвий зразок предмета чи явища, котрий має просторово-контурний характер;

– *поняття* – концепт, що містить найбільш загальні, істотні ознаки предмета чи явища, його об'єктивні, логічно модульовані характеристики;

– *прототип* – категоріальний концепт, котрий уможливорює уявлення про типовий член певної категорії;

– *пропозиціональна структура*, або *пропозиція* – спосіб концептуалізації організації людських знань;

– *фрейм* – об'ємний, багатокомпонентний концепт, що містить «пакет» інформації, знання про стереотипну ситуацію;

– *сценарій*, або *скрипт* – динамічно поданий фрейм як розгортання у часі певних послідовних етапів, епізодів та

– *гештальт* – концептуальна структура, цілісний образ, який суміщує в собі чуттєві і раціональні компоненти у їх єдності й цілісності, як результат цілісного, нерозчленованого сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції: недискретне, неструктуроване знання.

2.7. Структури зображення знань у мові

Концепт і мовне значення. Лексичні і граматичні концепти.

Концепти як елементи свідомості не залежать від мови. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. Мовні засоби своїм значенням передають тільки частину концепту (пор. наприклад, наявність синонімії, різних дефініцій, визначень, текстових описів одного й того ж концепту). За О. С. Кубряковою (1991), значенням слова стає тільки концепт, «схоплений знаком». На граматичному рівні мови у сполучників, займенників, частки важко виокремити конкретне значення. З іншого боку, всім абсолютно зрозумілі концепти, котрі стоять за ними: з'єднання, протиставлення, вказівка, заміщення предмета чи особи тощо.

Семантичний аналіз передбачає колективні знання, тобто знання, якими послуговується певний соціум, які є загальними для всього колективу відповідно.

Когнітивний аналіз акцентує увагу як на колективних, так і на суб'єктивних знаннях, оскільки пізнання й мислення індивідуальні за своєю природою. Ієрархічність організації і змісту різних типів концептів, а також чисельність способів їх репрезентації у свідомості людини відбиває неоднорідний характер предметів і явищ довкілля.

Розрізняють лексичні, фразеологічні й граматичні концепти.

Концепти, які репрезентовані значенням окремого слова, називають **лексичними**; концепти, котрі передано значенням фразеологічних єдностей, – **фразеологічними**, а ті, що знаходять своє відображення у граматичних формах, категоріях, синтаксичних конструкціях, **граматичними**. Виокремлюють класифікації, запропоновані Дж. Лаккоффом (1990), Дж. Тейлором (1995), О. П. Бабушкіним (1996), О. С. Кубряковою (1997), З. Д. Поповою та І. О. Стерніним (1999) та ін. До **лексичних концептів** відносять:

Конкретно-чуттєвий, предметний образ передається: а) значеннями більшості слів, які містять конкретні наочні, зовнішні характеристики; б) назвою прототипу будь-якої категорії предметів; в) конкретними зоровими образами.

Уявлення, або «мисленнева картинка» виражається: а) лексичними одиницями, які називають клас конкретних предметів; б) за рахунок візуального/тактильного і т.ін. позначення зовнішніх ознак об'єкта чи явища; в) внутрішньою формою слова.

Концепт-схема, з одного боку, близька до уявлення, з іншого, – це наступна ступінь абстрагування на шляху до поняття.

Поняття репрезентується словесними дефініціями та власними іменами, які стали називними.

Концепт-фрейм представлено в значенні слів, пов'язаних асоціативними зв'язками з іншими лексемами та лексико-семантичними групами. **Сценарій** зазвичай передається віддіслівними іменами та іменами подій, а також фразеологічними зворотами зі значеннями динаміки розвитку подій у часі, певних ролей між учасниками цих подій.

Граматичні концепти виникають у наслідок узагальнення інформації про мовні об'єкти, їх властивості та вживання, а також про те, як зв'язки і відношення між мовними об'єктами відображають зв'язки між реаліями навколишнього середовища.

Концепти граматичного роду, числа, часу мають більш ускладнену структуру і відомі в лінгвістиці як «двовимірні» та «багатовимірні» концепти. **Структура** граматичних концептів включає певну когнітивну основу; зміст граматичних форм або граматичні смисли; загальні мовні поняття; відомості про історичні процеси. На відміну від лексичних концептів, граматичні відносно стабільні.

2.8. Мовні значення як певні концептуалізації. Когнітивна граматики за Р. Ленекером

Когнітивна граматики за Р. Ленекером – це спосіб структурування й символізації концептуального змісту за допомогою образно-семантичних моделей.

Теоретичні допущення, на яких базується когнітивна граматики науковця, зведено до трьох основних тенденцій:

1. Частотна морфема чи лексична одиниця має безліч взаємопов'язаних смислів. Ці смисли утворюють певну мережу, в якій виділяють прототипові смисли і смисли, що є розширенням/уточненням прототипових смислів чи один одного.

2. Значення завжди характеризується відносно визначеної когнітивної області, тобто структури знання чи концептуальної структури.

3. Значення мовного виразу не зводиться до об'єктивної характеристики тієї сцени, котру воно описує.

Образ, або образну схему Р. Ленекер розуміє не як чуттєвий образ, а як здібність по-різному структурувати і тлумачити зміст однієї і тієї ж когнітивної області.

2.9. Формування категорій – одна з центральних функцій людської свідомості

2.9.1. Традиційна і альтернативні теорії категорій. У сучасній лінгвістиці простежується три підходи до питання формування категорій і до того, як вони репрезентовані у свідомості людини. Пер-

ший підхід вважається *класичним*, або *традиційним* (Платон, Аристотель). Другий є протилежним традиційному підходу (Л. Вітгенштейн). Третій ґрунтується на теорії прототипів, розробленої у рамках когнітивної психології (Б. Берлін, П. Кей, Е. Рот та ін.), і називається відповідно *прототиповим* підходом до формування категорій.

Класичний підхід базується на наступних принципах:

1) зміст певної категорії вичерпується набором обов'язкових і найбільш суттєвих ознак, якими мають володіти всі її члени;

2) всі елементи категорії рівноправні за своєю значущістю, їх належність до цієї категорії визначають обов'язковою наявністю суттєвих для певної категорії ознак;

3) межі категорії строго визначені;

4) всі ознаки категорії бінарноопозиційні.

Класична теорія категорій є по суті філософським поглядом, сформованим на основі апріорних міркувань.

Розмірковування Л. Вітгенштейна (робота «Философские исследования» 1994: 75–319) є іншим альтернативним кутом зору на природу і структуру категорій. Принцип формування категорій дослідник назвав «родинною подібністю» («семейное сходство»), оскільки загальна подібність і окрема перехресуються в деталях. Погляди Л. Вітгенштейна пробудили цікавість багатьох психологів і знайшли подальший розвиток у двох основних напрямках, пов'язаних з:

1) розвитком власне ідеї «родинної подібності»;

2) пошуком центрального, більш типового зразка категорії, котрому властиво найбільша кількість характерних властивостей і завдяки чому він сприймається як найбільш яскравий представник.

2.9.2. Прототиповий підхід до формування категорій. Поняття прототипу. Цей підхід до формування категорій співвідноситься з роботами американського психолога Е. Рош. Його *основні* принципи:

– об'єкти реального світу виявляють деякі подібності і відмінності, тобто реальний світ не хаотичний, а певним чином структурований. Це дозволяє людській свідомості групувати об'єкти довкілля та інших можливих світів у певні мисленнєві структури – категорії. До того ж об'єкти, що сприймаються почуттями, утворюють природні категорії, а когнітивні, концептуально зумовлені об'єкти – семантичні категорії;

– елементи цих категорій нерівнозначні між собою: деякі елементи психологічно є більш виділеними ніж інші. Це визначає внутрішню структуру категорій, в яких вирізняються центральні, більш типові для певної категорії елементи – прототипи (прототипове ядро) і менш типові елементи. Ступінь наближення різних елементів категорії до ядра визначають також ступенем їх загальної подібності з прототипом;

- навколо прототипів групуються (у свідомості людини) всі інші елементи, що входять у дану категорію;
- належність об'єкту до тієї чи іншої категорії, визначається, насамперед, його схожістю з прототипом;
- градація прототипових характеристик за їх загальним обсягом і значущістю для даної категорії зумовлюють градацію / ступінь елементів категорії, котрі можуть утворювати безперервний континуум;
- внутрішня структура категорії визначається різноманітністю характеристик, організованих за принципом «родинної подібності». Найбільш значущими є ті, що притаманні прототипу і є загальними для всіх членів певної категорії. Категоріальна належність не зовсім типових і нетипових елементів і їх місце в структурі категорії визначається також наявністю ознак, загальних із іншими, непрототиповими членами категорії;
- прототипові елементи когнітивних категорій мають найбільшу кількість характеристик, що притаманні й іншим членам певної категорії, і найменшу кількість ознак, характерних для членів інших категорій.

Непрототипові (або проміжні між категоріями) елементи мають тільки деяку кількість характеристик, притаманних іншим елементам певної категорії, і виявляють низку ознак, властивих і іншим категоріям. Це свідчить про невизначений характер категоріальних кордонів. Положення про невизначеність кордонів категорії є найбільшою принциповою відмінністю прототипового підходу порівняно з класичним кутом зору. Залежно від *природи* прототипів, виокремлюють типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, зразки, метонімічні і окремі моделі (підкатегорії), найбільш характерні приклади.

Прототиповим категоріям притаманна та гнучкість, котра необхідна для ефективної роботи людського мислення і диктується постійно мінливими знаннями про світ і ситуаціями комунікації, бо вони можуть включати в свій склад нові елементи, навіть якщо ці елементи мають лише одну чи декілька спільних із прототипом ознак.

2.9.3. Функціонально-семіологічний підхід. Необхідність дослідження процесів *функціональної категоризації* слова у висловлюванні вимагало розробки спеціального підходу, котрий враховував би специфіку формування значення знаку (семіозиса), в момент виконання ним своєї функції. Певний підхід назвали функціонально-семіологічним (Болдырев, 1994; 1995). Суть його розкривається через основні положення:

- об'єктом певних наукових лінгвістичних розвідок є дихотомія – «мова – мовлення»;
- значення слова спільне, це зазвичай те значення, котре називають головним; воно відбиває в системі мови і активує у мовленні

відповідний концепт, на базі якого формуються різні функціональні смисли, що існують тільки в рамках контекстів; до того ж кожний функціональний смисл унікальний за своїм змістом і формується немов би заново, а не сприймається у готовому вигляді;

– значення слова відображає його лексичну і граматичну категоризацію в системі мови; функціональне осмислення слова (його функціональний смисл) пов'язане з його функціональною категоризацією;

– в основі функціональної категоризації лежить взаємодія системного значення слова і його функціонального осмислення, котре базується на засадах *актуалізації, перекаатегоризації, полікатегоризації, імплікації, драматизації*;

– поліфункціональність категоризації слова зумовлена інтегративним характером формування смислу висловлювання, котрий є результатом взаємодії всіх елементів висловлювання в рамках його конкретної граматичної структури;

– мовні категорії, як і інші концептуальні категорії; характеризуються прототиповим принципом організації (центральні – прототипові, периферійні елементи);

– когнітивний механізм функціональної категоризації слова полягає у реалізації концептуальних характеристик відповідної категорії.

Дослідження процесів функціональної категоризації слова в рамках функціонально-семіологічного підходу можна розглядати як один із видів концептуального аналізу.

2.10. Методика лінгвокогнітивного аналізу

2.10.1. Концептуальний аналіз семантики мовних одиниць.

У когнітивній лінгвістиці розрізняють різні методи концептуального аналізу, які об'єднує загальна мета – пошук тих концептів, які обумовлюють буття мовного знаку як когнітивної структури, в якій предметні знання людини про світ.

За *концепцією Л. І. Белхової*, словесний поетичний образ є точкою перетину різних типів знань: базового, архетипного, конвенційного (стереотипного) та індивідуального. У світлі такого погляду словесний поетичний образ – це лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує *передконцептуальну, концептуальну* та *вербальну* сторони.

Методика лінгвопоетичного аналізу включає два етапи:

1) розкриття механізмів формування й осмислення словесного поетичного образу в художньому тексті;

2) побудову та інтерпретацію образного простору конкретного твору.

Перший етап передбачає: *передкатегоризацію*, тобто низку лінгвокогнітивних операцій і процедур, спрямованих на виявлення архе-

типів, які є підґрунтям образів, та заповнення образ-схем архетипів і базових концептів; *категорізацію* та *концептуалізацію* словесних поетичних образів, яка полягає у вилученні їх категоріальних концептуальних схем, що орієнтовано на окреслення концептуальної конфігурації образів та прототипової образної картини світу аналізованого твору, а також розкриття механізмів *вербалізації* концептуальної структури словесних поетичних образів, тобто опис лінгвокогнітивних операцій і процедур втілення концептуальних схем образів у словесну тканину художнього тексту.

Другий етап аналізу спрямований на з'ясування лінгвокогнітивних операцій і процедур, які забезпечують формування образного простору художнього тексту.

Серед *лінгвокогнітивних операцій* спостерігаються *конкретизація, спеціалізація, модифікація. Лінгвокогнітивні процедури*, що задіяні у формуванні концептуальної й вербальної іпостасі образів, зводяться до *розширення* та *узагальнення*.

2.10.2. Аналіз концепту. Опис концепту – спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його імені і найближчих позначень, наприклад: 1) дефінування; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз; 4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання, анкетування, коментування (див. роботу В. И. Карасик, с. 110–111).

Учені вважають, що аналіз концепту передбачає опору на «тексти культури» (прислів'я, приказки, афоризми, фразеологізми, відомі твори духовної культури тощо), що концепти залежать від національного, станового, класового, професійного, сімейного, особистого досвіду людини, яка користується концептом. Деякі мовознавці говорять і про авторські концепти (Ю. С. Степанов, К. Ю. Голобородько та ін.).

Актуальним є питання про відмінності *семантичного* і *концептуального* аналізу. Перший передбачає перерахування набору значень тієї чи іншої лексеми в її зв'язках і відношеннях із іншими словами. Другий – встановлення смислу, навколо якого групуються слова, категорії, ширше кажучи, знання.

Завдання для самостійної роботи

Зробити лінгвістичний аналіз художнього тексту за схемою:

1. Визначити спільне й відмінне у завданнях традиційної і когнітивної лінгвістики.
2. Концептуалізувати інформацію у тексті В. Кауера «Рибалка» (див. список літератури Іваненко С. М., Карпусь А. К.).

3. Реконструюючи цілісний образ автора тексту «Рибалка», окреслити його концептуальну і мовну картини світу.

4. Виходячи зі структури виявлених у тексті В. Кауера «Рибалка» концептів, установити рівень мовних засобів.

Модулі самостійної роботи

1. Вивчити напам'ять дефініції основних понять когнітивної лінгвістики.

2. Опрацювати текст В. Кауера «Рибалка» (німецькою мовою) з метою концептуалізації і категоризації репрезентованої в ньому інформації.

3. Структурувати категорію образу автора: світогляд, факти біографії, конкретні соціально-історичні умови творчості, суспільна ідеологія, індивідуально-психологічні особливості митця, «модель читача».

4. Підготуватися до виразного читання художнього тексту В. Кауера «Рибалка».

5. Спираючись на інтегративну когнітивну модель словесного поетичного образу і методику лінгвістичного аналізу (концепція Л. І. Белехової), окреслити образний простір концептуального референта ЛЮДИНА в аналізованому художньому тексті.

Питання для самоконтролю

1. Що вивчає і досліджує когнітивна наука або когнітивна лінгвістика?

2. Назвіть основні функції мови. Як ви розумієте поняття «концептуальна картина світу»?

3. Які існують школи когнітивної лінгвістики в Європі? Чим вони відрізняються від американських?

4. Хто з вітчизняних учених займається проблемами когнітивістики?

5. Як впливають модні напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці на вивчення характеру взаємодії мови і мислення?

6. На чому базуються логіко-понятійний і експерієнціальний підходи до тлумачення семантики мовних одиниць?

7. Що розуміють під «категоризацією» та «концептуалізацією»?

8. Чому не можна заміщувати дефініції «поняття» та «концепт»?

9. Які механізми формування словесних образів у художньому тексті?

10. На яких мовних рівнях структурують зміст концепту?

11. Що є об'єктом концептуального аналізу?

12. Які типи концептів розрізняють у когнітивістиці?

13. Чому концепт граматичного числа займає перехідне положення між власне «двовимірним» і «багатовимірним» концептами?

14. На яких теоретичних засадах ґрунтується когнітивна граматики Р. Ленекера?

15. Витлумачте еволюцію класичної теорії категорій.

16. Яку роль відіграли дослідження Л. Вітгенштейна в когнітивній лінгвістиці?

17. Чи є прототиповий підхід до формування категорій ідеальним і універсальним?
18. На чому базується функціонально-семіологічний підхід дослідження процесів функціональної категоризації слова у висловлюванні?
19. Чим зумовлено вибір експресивних засобів і стилістичних прийомів архітектоники художнього твору?
20. Охарактеризуйте когнітивні моделі за класифікацією Дж. Лакоффа.
21. Як можна виокремити зміст словесного поетичного образу?
22. Стереотип та його функції.

Література

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996.
2. Баландіна Н. Методологічне підґрунтя дослідження мовних стереотипів / Н. Баландіна // Наукий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 316–321.
3. Балашова С. С. Лінгвокультурний концепт як одиниця дослідження / С. С. Балашова // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. пр. – Ужгород : ПП Підголицин П.Ю., 2006. – Вип. 4. – С. 332–340.
4. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ у когнітивній парадигмі: огляд робіт американських лінгвістів / Л. І. Белехова // Філол. студії : науковий часопис Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волинський академ. дім «Планета», 2001. – № 2. – С. 24–31.
5. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра філол. наук / Л. І. Белехова. – Київ : КНЛУ, 2002.
6. Белехова Л. І. Мімезис і дієгезис в образному просторі текстів американської поезії / Л. І. Белехова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. I. – С. 171–177.
7. Белехова Л. І. Концептуальний оксиморон: креативний механізм формування новизни словесних образів (на матеріалі американської поезії) / Л. І. Белехова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. III. – С. 79–86.
8. Белехова Л. І. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту / Л. І. Белехова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 288–292.
9. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : изд-во Тамбов. ун-та, 2000.

10. Борзенко С. Формування когнітивної та комунікативної компетенції в іншомовній аудиторії шляхом лінгвістичного аналізу художнього тексту / С. Борзенко, Л. Бабаєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 212–215.
11. Будагов Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М., 1974.
12. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1997.
13. Витгенштейн Л. Философские работы / Л. Витгенштейн. – М. : Гнозис, 1994. – Ч. 1.
14. Голобородько К. Ю. Когнітивна лінгвістика: дослідницький інструментарій та моделювання концептосфери митця / К. Ю. Голобородько // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 295–300.
15. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3–11.
16. Іваненко С. М. Лінгвостилістична інтерпретація тексту (для факультетів іноземних мов університетів і педагогічних вищих закладів освіти) : підручник / С. М. Іваненко, А. К. Карпуть. – Київ : КДЛУ, 1998.
17. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004.
18. Кибрик А. Е. Когнитивные исследования по дискурсу / А. Е. Кибрик // ВЯ. – 1994. – № 5. – С. 126–132.
19. Ковтанюк М. Розмежування термінів «концепт» і «поняття» в лінгвістичних дослідженнях / М. Ковтанюк // Наук. вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. германської філології. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 155. – С. 3–7.
20. Концептуальный анализ: Методы, результаты, перспективы. Логический анализ языка. – М., 1990.
21. Кравцова Ю. В. Метафоризация как способ познания и концептуализации мира / Ю. В. Кравцова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2007. – Вип. V. – С. 333–337.
22. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручни-ки і посібники, 2005.
23. Кубрякова Е. С. Обеспечение речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991.
24. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Яз. слав. культуры, 2004.
25. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996.
26. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004.

27. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51.
28. Лассан Е. «Надежда»: семантический и концептуальный анализ / Е. Лассан // *Respectus philologicus*. – Вильнюс, 2002. – 2 (7).
29. Плотников Б. О. Основы семасиологии / Б. О. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1984.
30. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 1999.
31. Селіванова О. Концептуальний аналіз: проблеми та принципи / О. Селіванова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 194–197.
32. Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення / М. Скаб // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 356–360.
33. Скідан О. Моделювання концептів у різних наукових парадигмах / О. Скідан // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2007. – Вип. V. – С. 360–369.
34. Стрільчук А. Когнітивно-семіотичні принципи синтаксичної організації поетичного тексту / А. Стрільчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2007. – Вип. V. – С. 369–373.
35. Тропина Н. П. «Каноны» языковой картины мира и таксономические классы глагольных актантов / Н. П. Тропина // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. I. – С. 122–125.
36. Шахнарович А. М. Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности / А. М. Шахнарович, В. И. Голод // ВЯ, 1986. – № 2. – С. 52–56.
37. Чернишенко І. Мова, культура, мовна особистість та мовна картина світу / І. Чернишенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 198–200.
38. Яковлева В. Взаємозв'язок ментальності та мовної системи / В. Яковлева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 201–204.
39. Ames C. Competitive, cooperative and individual goal structures: A cognitive-motivational analysis // *Research on motivation in education*. – Greenwich, CT : Academic Press, 1984. – Vol. 1. – P. 177–208.

40. Belehova L. Prototypical vs non-prototypical interpretation of poetic texts // *Journal of British and American Studies*. – Fimisoara : Oradea, 2000. – Vol. VI. – P. 160–166.
41. Dobrovan T.I. The English preposition “by” from a cognitive perspective // *Нова філологія*. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – № 14. – P. 58–64.
42. Große E. U. *Text und Kommunikation*. – Stuttgart, Berlin, 1976.
43. Langacker R. *Foundations of cognitive grammar*: In 2 volumes. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1987. – Vol. 1.
44. Rössler G. *Untersuchungen zum Problem der Mit- und Nebenbedeutung*. – Wiesbaden : Franz Steiner Verl., 1979.
45. Ullman S. *Semantics. An introduction to the Science of Meaning*. – Oxford, 1964.
46. Weinreich U. *Languages in Contact*. – The Hague : Mouton, 1970.
47. Wierzbicka A. *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture. Specific Configurations*. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1992.
48. Wilkins W. Thematic structure and reflexivization // W. Wilkins (ed.) *Syntax and Semantics*. – San Diego : Academic Press, 1988. – Vol. XXI. – P. 191–192.

Розділ 3.

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

3.1. Базові поняття мовної комунікації

3.1.1. Поняття «комунікація». Посилення обміну інформацією в суспільстві супроводжується зростанням інтересу до наукового аналізу процесів мовленнєвої діяльності і, особливо, до практичних рекомендацій, які випливають з цього аналізу і дозволяють забезпечити високу ефективність впливу повідомлення на адресата, підготовки мовленнєвого твору адресантом тощо в процесі комунікації.

Термін «комунікація» походить від латинського слова “communicatio” – єдність, передача, з’єднання, повідомлення, пов’язаного з дієсловом “communico” – «роблю спільним, повідомляю, з’єдную», похідним від “communis” – «спільний».

Поняття «комунікація» може вживатись у трьох значеннях:

– **соціальна комунікація** (комунікація, спілкування між людьми та іншими соціальними суб’єктами);

– **зв’язок** (за допомогою технічних засобів);

– **певна система**, за допомогою якої забезпечується сполучення між віддаленими об’єктами (наприклад, підземні комунікації, транспортні комунікації, каналізаційні комунікації тощо).

Мовознавці займаються дослідженням мовної комунікації, тобто нормативним та ненормативним вживанням слів та словосполучень у мові (як усній, так і письмовій) з метою досягнення певного комунікативного результату. Саме мовна комунікація є об’єктом дослідження теорії мовленнєвої комунікації, комунікативної лінгвістики тощо, відносно нових розділів сучасного мовознавства.

3.1.2. Комунікативна лінгвістика. Процеси людського спілкування ставали об’єктом дослідження багатьох галузей мовознавства, починаючи з теорії мовленнєвого спілкування/діяльності (засновники Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв та ін.), закінчуючи відносно новою галуззю мовознавства, **комунікативною лінгвістикою**.

Як наука, комунікативна лінгвістика почала формуватися у другій половині ХХ ст. Комунікативна лінгвістика – розділ і водночас новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіо-

логічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.) [2, с. 8].

Комунікативна лінгвістика – галузь знань, яка динамічно розвивається та тісно пов'язана з іншими суміжними науками. Так, **теорію мовленнєвої діяльності** можна розглядати як методологічну основу комунікативної лінгвістики, вона ґрунтується також на досягненнях **когнітивної лінгвістики**, яка розглядає комунікацію як різновид когнітивної діяльності. На розвиток комунікативної лінгвістики останніх десятиліть активно впливають ідеї **комунікативістики**, науки, що сформувалась у середині ХХ ст. у США та деяких інших країнах, та вивчає системи засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, що здійснюються на різних етапах цивілізації за допомогою різних мов, а також вербальних і невербальних засобів. **Функціональна лінгвістика**, яка вивчає механізми діючої мовної системи без впливу конситуативних чинників, розглядається мовознавцями, як найважливіша власне мовна складова комунікативної лінгвістики. До комунікативної функції мови все активніше звертається **психолінгвістика і соціолінгвістика**

Предметом комунікативної лінгвістики є вивчення мови в реальних процесах спілкування (комунікації). Тісні контакти комунікативної лінгвістики з різними сферами гуманітарного знання зумовили глибоке проникнення методів багатьох наук у дослідження комунікативних процесів. До найбільш поширених методів дослідження комунікації належать [2, с. 16–25]:

– **семіотичний аналіз**, суть якого полягає в дослідженні різновидів комунікації з оперттям на знакову (семіотичну) природу складників спілкування. Особливістю семіотичного аналізу є використання інструментарію, відпрацьованого лінгвістикою: намагання знайти сталі одиниці коду – знаки, зрозуміти особливості їх поєднання в одиниці вищого рівня, дослідити особливості їх використання людиною;

– **прагматичний аналіз**, що ґрунтується на вивченні людських вимірів комунікації, пов'язаність їх з мовними структурами. У центрі уваги прагматичного аналізу перебувають такі важливі поняття комунікації, як стратегії й тактики спілкування, оцінні аспекти людської взаємодії, закони, правила й конвенції спілкування тощо;

– **структурний аналіз**, тобто дослідження елементів кожного явища та їхніх структурних зв'язків (дистрибутивний аналіз, трансформаційний аналіз, метод компонентного аналізу тощо);

– **дискурс-аналіз**, що ставить собі за мету виявлення соціального контексту спілкування (напр., аналіз побутового діалогу) для виявлення організації засобів мовного коду.

3.2. Природа і форми комунікації

3.2.1. Комунікативна діяльність. Комунікація як процес міжособистісного спілкування розгортається послідовно за певними законами, має плин у часі, здійснюється під контролем свідомості учасників, тобто має всі ознаки діяльності. Засновники теорії мовленнєвого спілкування – Л. С. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія та ін. вважають комунікацію одним з різновидів людської діяльності, а саме мовленнєвою діяльністю поряд з трудовою, ігровою, пізнавальною та ін. [13, с. 8].

Комунікативна діяльність з погляду загальної теорії діяльності не є незалежною і не може розглядатися як самостійна. Адже на перебіг реального спілкування людей, безумовно, впливають різноманітні чинники, зокрема, когнітивні, соціальні, психологічні та інші сутнісні риси та статуси комунікантів; їх плинні, змінні в часі стани; конкретні умови комунікації (визначені контексти і ситуації) тощо [1, с. 202]. Таким чином, комунікативна діяльність повинна розглядатися принаймні не у відриві від соціальної діяльності людини.

На думку Кашкіна В.Б., основними сторонами комунікативної діяльності є: 1) комунікативна; 2) інтерактивна – організація спілкування; 3) перцептивна – взаєморозуміння. Він виокремлює такі типи комунікативної діяльності: 1) інтраперсональна комунікація дорівнює розмові з самим собою, людина діалогізує і свій внутрішній «монолог», розмовляючи з своїм внутрішнім голосом, alter ego, совістю і т.п.; 2) міжособова комунікація як правило пов'язана з ідеальною моделлю комунікації і багато в чому первинна, у ній беруть участь двоє комунікантів (але є варіанти: спостерігача і сторонній, комунікація на тлі присутніх свідків, в натовпі, в ресторані і т.п.); 3) групова комунікація: усередині групи, між групами, індивід – група (інтерв'ю політичного лідера або розмова керівника компанії із службовцями); при цьому спостерігаються відмінності – не стільки кількісні, скільки якісні: різні цілі – у комунікації в малих і у великих групах (chat rooms і forums в інтернеті; message boards); 4) масова комунікація відбувається в тому разі, якщо повідомлення отримує або використовує велика кількість людей, що часто складається з різних за своїми інтересами і комунікативному досвіді груп (телебачення, радіо; виробництво компакт-дисків і касет; інтернет, які розрізняються за ступенем обсягу і загальної «обов'язковості», тут може спрацювати індивідуально-групова вибірковість.

Всі типи різняться між собою: комунікативною, функціональною, соціально-психологічною та мовною структурою.

3.2.2. Вербальні компоненти спілкування. Провідну роль у міжособистісному спілкуванні відіграють вербальні компоненти або мовні знаки. **Вербальні компоненти (мовні знаки)** – засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення (повідомлення), тексти, за допомогою яких передається інформація.

За словами Ю. С. Степанова, в основі всіх уживань мовних знаків будь-якої мови лежать три елементарні функції. Ці функції належать не конкретній мові, а мові взагалі. Три елементарні функції полягають в тому, щоб: 1) назвати предмети реального миру (номінація); 2) привести назване в зв'язок один з одним (предикація); 3) локалізувати назване у просторі та часі (локація). Тобто, три названі функції відповідають трьом аспектам загальної семіотики: семантиці, синтактиці і прагматиці. Три основні семіотичні функції або навіть три основні семіотичні сфери витікають з семіотичної моделі комунікації. Знак є посередником між користувачем мови і об'єктами зовнішнього світу, а знакова система – посередником між зовнішнім світом, середовищем в цілому і користувачем. З погляду комунікації мову можна визначити як систему спілкування, яка характеризується, з позиції Ф. С. Бацевича [2, с. 57–58]: 1) спеціалізацією; 2) продуктивністю; 3) недовговічністю; 4) довільністю знаків мовного коду; 5) здатністю до транслювання; 6) обумовленістю культурою.

Спеціалізація мови. Процес, скерований на створення міжособистісних зв'язків, порозуміння, під час якого людина застосовує первинні органи (язик, голосові зв'язки тощо) з метою створення повідомлень, природа яких є семіотичною, в своїй основі символічною.

Продуктивність (креативність) мови. Пов'язана з динамічністю мовної системи, її здатністю до розвитку і створення нових засобів комунікації.

Недовговічність мови як комунікативного коду. Зумовлена передусім специфікою усного мовлення, яке триває стільки, скільки говорить певна особа. Письмо, друк та інші системи зберігання мовних знаків можуть значно продовжити в часі життя мовлення. Розвиток сучасних комунікативних технологій суттєво продовжує існування мовлення в часі й просторі.

Довільність знаків мовного коду. Пов'язана із загальною знаковою природою мови. Знаки мови є довільними стосовно тих об'єктів реального і віртуального світів, які за ними стоять.

Здатність до транслювання (передавання). Людське мовлення застосовують для передавання інформації про речі, явища, особи, віддалені в часі й просторі. Можна говорити про речі, явища, особи, які не існують і ніколи не існували; можна говорити про майбутнє тощо.

Обумовленість культурою. Мовні знаки, будучи довільними за своєю формою стосовно реалій, які вони позначають, завжди мотивовані культурою. Кожен, хто правильно володіє певною етнічною мовою безумовно оволодіває традиціями тієї культури, яку обслуговує ця мова.

3.2.3. Форми мовної комунікації. Кожен акт людського спілкування відбувається у межах відпрацьованих форм. Форми мовного спілкування – типи інтеракції, виділені залежно від немовних складників комунікації: форми втілення засобів мовного коду, способу взаємодії між учасниками, специфіки каналів, функцій та змісту повідомлень, сфери спілкування тощо. Класифікують форми мовного спілкування за різними критеріями:

1. Залежно від форми втілення засобів мовного коду розрізняють: а) зовнішнє мовлення (усне, писемне, паралінгвальне); б) внутрішнє мовлення (діалог людини із самим собою; довербальний етап породження мовлення).

2. За способом взаємодії між комунікантами виділяють мовлення: а) монологічне (говорить один учасник спілкування); б) діалогічне (розмовляють, як правило, двоє осіб); в) полілогічне мовлення (розмовляють троє і більше учасників).

3. З урахуванням специфіки каналів комунікації виокремлюють мовлення комунікації: а) безпосередньої («обличчям до обличчя»); б) опосередкованої (записки, друкована продукція, телефон, радіо, телебачення, Інтернет тощо).

4. Залежно від функції та змісту повідомлення розрізняють: а) побутове (обговорюються побутові, щоденні проблеми); б) наукове (обговорюються наукові проблеми); в) офіційно-ділове (спілкування між людьми як представниками соціальних інституцій); г) естетичне (пов'язане з передаванням естетичної інформації, наприклад твори художньої літератури).

5. За способом організації комунікації: а) стихійне (випадкова зустріч на вулиці, транспорті тощо); б) організоване (збори, мітинги, конференції тощо).

6. За сферами спілкування або стосунками комунікантів: а) дружнє (розмова друзів, добрих знайомих, закоханих тощо); б) антагоністичне (спілкування ворогів, людей, які сваряться тощо); в) офіційне (спілкування регламентоване, інституційоване, наприклад начальник – підлеглий).

Кожній формі мовного спілкування властиві особливості побудови і використання засобів мовного і паралінгвального кодів, стилюва і стилістична специфіка тощо. Водночас для комунікативної лінгвістики особливе значення мають передусім форми мовного спілкування, зокрема діалог, монолог і полілог.

Монолог (грец. *μονος* – один і *λογος* – слово, вчення) (монологічна форма спілкування) – форма мовлення, що виникає внаслідок активної мовленнєвої діяльності адресанта, розрахованої на пасивне і опосередковане її сприйняття адресатом (аудиторією).

Найважливішими ознаками монологу його є: 1) певна тривалість у часі (триваліше репліки у діалозі); 2) розгорнутість; 3) обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів (писемний монолог); 4) підготовленість і керованість мовленнєвими висловлюваннями, їх планованість (доповідь, лекція тощо); 5) однобічний характер висловлювання, на негайну репліку співбесідника не очікують; 6) наявність значних за розміром уривків, які складаються з пов'язаних між собою повідомлень з індивідуальною побудовою і смисловою завершеністю.

Монологічне мовлення класифікують за формою втілення (внутрішнє, зовнішнє); способом організації (приватне, публічне); сферами вжитку (дружнє, офіційне); жанровою належністю (художній монолог, ораторське мовлення, побутова розповідь тощо); функціонально-комунікативною належністю (розповідь, міркування, доповідь, переконання тощо); ситуативними особливостями комунікації (безпосередньо-контактне, опосередковано-контактне: радіо, телевізійне); генетичними ознаками (імпровізоване, підготовлене); тематичним критерієм (наукове, публіцистичне, художнє тощо).

Діалог – (грец. *διαλογος* – бесіда двох, діалогічна форма спілкування) – форма спілкування, якій притаманний обмін інформацією між двома людьми, котрі перебувають у безпосередньому контакті. В основі діалогу лежить діалогічна єдність: вираження думок та їх сприйняття, реакція на них, що знаходить відображення у структурі цього акту мовлення. Діалог складається з взаємопов'язаних реплік співрозмовників. Діалогічне спілкування являє собою мовленнєвий акт (обмін інформацією), у якому говоріння і слухання – нерозривно пов'язані види мовленнєвої діяльності. Основними ознаками діалогу є: намір, цілеспрямованість, правила ведення розмови.

Цілеспрямованість мовленнєвої дії в діалозі – це наявна чи прихована мета мовця (слухача) (повідомлення про щось, питання, наказ, порада, обіцянка тощо). Для того, щоб досягнути своєї мети кожний із співрозмовників реалізує свій намір, спонукаючи партнера до певних мовленнєвих дій. Необхідною для діалогу є правила ведення розмови: а) повідомлення подається певними порціями; б) повідомлення відповідає темі розмови; в) співрозмовники роблять мовлення зрозумілим, послідовним. Отже, діалог як форма мовленнєвого спілкування завжди певним чином організований і структурований (за винятком штучно створених жартівливих або абсурдних діалогів). Одним із найважливіших засобів організації діалогу є його зв'язність.

Полілог (грец. πολυς – численний і λογος – слово, вчення) (полілогічна форма спілкування) – розмова між кількома (трьома і більше) особами. Полілог – форма **мовлення**, яка характеризується зміною висловлювань декількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань з ситуацією. Полілог часто набуває форми групового спілкування (бесіда, збори, дискусія, гра тощо). У полілозі відбувається накопичення інформації, що вноситься його учасниками, для нього характерні тематичні перескакування, розрив діалогічних єдностей та ін.

Важливими компонентами у полілозі є репліки (конструктивні і деструктивні), обговорення теми, що репрезентує діалог, обмін інформацією, а також підсумковий діалог, який спрямований на з'ясування успішності цього мовленнєвого акту. Комунікативна взаємодія більше ніж двох людей – часте явище повсякденного життя, йдеться про спілкування у сім'ї, сформованих трудових, спортивних, навчальних колективах тощо. Спілкування у таких групах має характер полілогу.

У полілозі беруть участь мовець, адресат, учасники та випадкові слухачі. Найважливішими ознаками полілогу є: 1) ситуативна пов'язаність, тобто залежність від ситуації, в межах якої відбувається спілкування; 2) порівняно високий рівень спонтанності комунікації; 3) більш-менш однакова участь всіх учасників; 4) реактивна роль учасників комунікації градується: від позиції адресата до позиції адресанта і може, залишаючись невербалізованою (спостерігач), впливати на розвиток полілогу своєю немовленнєвою дією; 5) велика амплітуда коливань смислового і формального зв'язків реплік; 6) суттєве значення соціальних ролей учасників комунікації, а також етикетних правил ведення полілогу тощо. Отже, спілкування людей відбувається у межах конкретних форм, яким властива специфічна організація засобів комунікативного коду.

3.3. Комунікативний акт та його ознаки. Закони успішної комунікації

3.3.1. Загальна характеристика складових комунікативного акту. Розглядаючи комунікативну діяльність як сукупність мовленнєвих дій, можна сказати, що мовленнєва дія являє собою окремий випадок дії усередині процесу комунікативної діяльності і тому повинна підкорятися всім властивим йому закономірностям. Мовленнєва дія відрізняється такими особливостями:

- характеризується власною метою або завданням (проміжною щодо діяльності в цілому і підпорядкованою сукупній меті діяльності);
- визначається структурою діяльності в цілому і особливо тими діями, які передували їй усередині акту діяльності;

– має певну внутрішню структуру, зумовлену взаємодією тих її характеристик, які пов'язані із структурою діяльнісного акту і спільним для багатьох однотипних актів діяльності і тих конкретних умов або обставин, за яких ця дія здійснюється в певному випадку і в певний момент [23, с. 145].

Комунікативна діяльність – завжди спілкування особистостей, а спілкування – це акти взаємодії особистостей, або комунікативні акти.

Комунікативний акт – найзагальніше поняття комунікативної лінгвістики й теорії спілкування; процес, який відбувається в певному місці, на пересіченні осей простору і часу, результатом якого є дискурс (текст) [2, с. 103]. Кожен комунікативний акт має дві складові: комунікативну ситуацію і дискурс. **Ситуація** – фрагмент об'єктивно існуючої реальності, складовою якої є вербальний акт. **Дискурс** – вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, складовими якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти. Складові комунікативного акту, у свою чергу, мають свої компоненти.

У процесах міжособистісного спілкування, за словами В. В. Красних, виокремлюють чотири компоненти комунікативного акту:

– конситуація (екстралінгвальний аспект) – об'єктивно наявна екстралінгвальна ситуація спілкування; умови спілкування і його учасники (хто, що, де, коли);

– контекст (семантичний аспект) – імпліцитно (приховано) або експліцитно (відверто) виражені смисли, що реально існують і є частиною ситуації, відображаються в дискурсі та є актуальними для цього комунікативного акту;

– пресупозиція (когнітивний аспект) – зона перетину індивідуальних когнітивних просторів комунікантів, у тому числі розуміння конситуації;

– мовлення (власне лінгвістичний аспект) – продукт безпосереднього творення.

Комунікативний акт є сукупністю мовленнєвих актів, які виконуються індивідами назустріч один одному. Якщо в мовленнєвому акті акцент робиться на дію, то в комунікативному акті – на взаємодію адресата та адресанта. Кожний такий акт протікає лише за певних обставин. Комунікативний акт детермінується різними факторами, які можуть сприяти або заважати успішному спілкуванню. Такими факторами можуть бути, напр., відстань між комунікантами, їх взаємовідносинами, час, відведений на спілкування, наявність чи відсутність гомону. Коли розмова відбувається за несприятливих умов, то для досягнення взаєморозуміння необхідне багаторазове повторення висловлення.

Будь-який комунікативний акт – це взаємодія як мінімум двох осіб за допомогою засобів мовного коду. Важливу роль відіграє комунікативна інтенція. Комунікативна інтенція визначає і організовує зміст комунікативного акту. Без цього компонента спілкування не може існувати: у ньому не було б потреби. З іншого боку, комунікативна інтенція є одним з компонентів комунікативної стратегії, яка має психологічну природу та залежить від контексту комунікації та від характеристик її учасників. Тільки завдяки співпраці комунікантів може бути досягнута комунікативна мета, яку поставив перед собою мовець на початку комунікативного акту.

Загальна комунікативна інтенція мовця обумовлює, за російською дослідницею Т. Янко, стратегію мовленнєвого спілкування. Комунікативна стратегія мовця полягає у доборі мовних засобів комунікації, виборі тональності спілкування, формуванні сприятливої атмосфери взаємодії комунікантів, у виборі комунікативних намірів тощо. У лінгвістиці розрізняють наступні типи стратегій спілкування:

Власне комунікативна стратегія – це правила і послідовність комунікативних дій, яких дотримується адресант.

Змістова стратегія – це покрокове змістоє планування мети з урахуванням наявного «мовного матеріалу» (мовного коду) в межах кожного ходу (кроку) в комунікації.

Кооперативна стратегія втілюється в інформативні та інтерпретативні діалоги (полілоги) – поради, обмін думками, розповіді, повідомлення тощо.

Некооперативна знаходить своє втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповіді тощо.

Стратегія спілкування складається з комунікативна інтенція, комунікативна мета, комунікативна компетенція.

Іntenція належить індивіду і цим відрізняється від позаособистісних конвенцій та правил спілкування – регламентованих законів поведінки в різних мовленнєвих ситуаціях. Комунікативна мета багато в чому визначає перебіг спілкування, рух у ньому інформації, взаємодію учасників. Комунікативна компетенція охоплює комунікативні стратегії і комунікативні правила, якими володіють учасники спілкування.

Стратегії спілкування залежать від прагматичних чинників: віку і статі комунікантів, їх соціальних ролей, національно-культурної належності і передбачають певну комунікативну тактику. Комунікативні тактики визначають лінію поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, виконують функцію способів здійснення стратегії мовлення, формуючи діалог (полілог), групуючи і чергуючи емоційне забарвлення розмови – оцінку, радість, горе, сумнів тощо.

3.3.2. Закони успішної комунікації. У комунікації, як і в системі мови, діють певні закони, пов'язані із закономірностями процесу комунікації, психологічними особливостями учасників спілкування, їх соціальними ролями. Виконання комунікативних законів сприяє успішності комунікації.

Успішна комунікація включає в себе використання нормативних мовних знаків у ситуації спілкування, крім того, мовлення повинне характеризуватися ясністю, чіткістю, стилістичною витриманістю, виразністю, відсутністю інформативно зайвих компонентів і т.п. Залежно від того, які мовленнєві норми порушуються, констатуються мовленнєві помилки на різних рівнях мовної системи. Існує декілька причин виникнення помилок у процесі комунікації [54, с. 182–183]:

1. Погане слухання. Слухання має бути активним.
2. Неврахування орієнтації на слухача.
3. Неправильні вербальні сигнали – невербальна комунікація нараховує до 65% того, що передає мовець.
4. Незнання аудиторії – повідомлення має спиратися на інтереси, характеристики та потреби конкретної аудиторії.
5. Неврахування того, що комунікація є двостороннім процесом. Обов'язково треба враховувати, що, крім процесу передачі інформації, значну роль відіграє зворотна реакція.
6. Недотримання елементарних правил ввічливості – агресивного і грубого комунікатора сприймають інакше, ніж ввічливого та зацікавленого інтересами аудиторії.

Щоб комунікативна діяльність була успішною і завершилася взаєморозумінням, її учасники повинні виявляти готовність до комунікації, очікувати від неї певних результатів, мати уявлення про взаємостосунки зі співрозмовником та знання про можливості висловлення. Умови успішності комунікації представлені постулатами Г. П. Грайса [5], які мають задовольняти принцип комунікативного співробітництва, що розкриває та відображає комунікативну компетенцію людини.

Постулат кількості передбачає, що повідомляється рівно стільки інформації, скільки потрібно для певної мети спілкування і для подальшого успішного продовження розмови.

Постулат якості зводиться до того, що комуніканти виходять із презумпції достовірності інформації, тобто інформація повинна бути правдивою. **Постулат релевантності** інформації передбачає важливість повідомлення відповідно до певних умов спілкування. **Постулат манери мовлення** передбачає ясність, логічність, послідовність та виразність мовлення.

Існують також принципи, які уточнюють постулат кооперації – ввічливість і тактовність звертання, які враховують, що будь-яке спіл-

кування проходить у рамках соціально прийнятої поведінки, тобто адресоване висловлювання оформлюється етикетною рамкою, оскільки мовою забороняється наносити своєму співрозмовнику шкоду, якщо метою є досягнення комунікативної узгодженості.

Російський мовознавець і фахівець з теорії та практики ефективної комунікації Й. Стернін виокремлює низку основних законів спілкування. Серед головних, на нашу думку, є наступні закони.

Закон дзеркального розвитку спілкування: співбесідники у процесі спілкування імітують стиль один одного, автоматично, підсвідомо. Напр., якщо в розмові хтось раптом починає говорити пошепки, інші мимоволі звертають на це увагу і понижують гучність голосу.

Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів: чим довше говорить мовець, тим неухважніші й нетерплячіші його слухачі. За даними дослідників, друга половина промови оратора завжди видається приблизно вдвічі довшою від першої, а останні 10 хв – утричі довшими за перші десять. Отже, ефективне мовлення повинне тривати не довше 10 хв.

Закон довіри до зрозумілих висловлювань: чим простіше висловлювання, тим краще його розуміють. Йдеться про апеляцію до вічних і простих істин.

Закон прискореного поширення негативної інформації: інформація негативного змісту має тенденцію до швидшого поширення, ніж позитивна. Дія цього закону пов'язана з підвищеною увагою людей до негативних факторів, оскільки позитивне швидко сприймають за норму і перестають обговорювати.

Закон мовленнєвого посилення емоцій: емоційні вигуки людини посилюють емоцію, яку ця людина переживає в даний момент. Встановлено, що словесна констатація емоції посилює її в 1,5–2 рази. Це явище активно використовують у пропаганді, рекламі, деяких медитативних і релігійних практиках.

Отже, успішна комунікація – це дотримання певних мовних норм, або законів, які засвоюються шляхом наслідування і навчання й реалізуються в спілкуванні переважно автоматично.

3.4. Невербальна комунікація

3.4.1. Невербальні засоби комунікації. Мовлення – основний, але не єдиний спосіб спілкування. Люди обмінюються інформацією за допомогою багатьох інших засобів – жестів, міміки, постав тіла, одягу, зачісок, запахів, навіть предметів, які їх оточують (наприклад, меблів). Для співрозмовників значущими є прикраси, татування на тілі, га-тунок чаю або кави, що споживаються, тощо. Усе це називається не-

вербальними повідомленнями. віт невербальних комунікативних компонентів, якими користується людина в ході міжособистісного спілкування, багатий, різноманітний і має довгу історію розвитку.

Невербальна та вербальна комунікації взаємодіють. Російські психологи В. Куніцина, Н. Казаринова і В. Погольша [21], які спеціально досліджували процеси взаємодії вербальних і невербальних компонентів спілкування, визначили функції невербальних повідомлень стосовно вербальних. Це: 1) доповнення (у т.ч. дублювання і посилення) вербальних повідомлень; 2) заперечення вербальних повідомлень; 3) заміщення вербальних повідомлень; 4) регулювання розмови.

Невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень. Невербальна комунікація може також застосовуватись і як засіб «пом'якшення» вербальної, традиційним є використання несловесних каналів комунікації й у діяльності найбільш закритих організацій – секретних служб і містичних братств.

Ученими встановлено, що різноманітні невербальні сигнали в особистісному спілкуванні несуть від 60 % до 80 % інформації. Це означає, що більша частина спілкування здійснюється без участі засобів мовного коду, але з орієнтацією на інші його складові: паралінгвістичні елементи, елементи інших семіотичних систем тощо [2, с. 59].

До невербальних компонентів, як правило, відносять: акустичну, оптичну, тактильно-кінестезичну (пов'язану з тілесними відчуттями), ольфакторну (пов'язану із запахами) і темпоральну (пов'язану із часом) інформації у спілкуванні. Крім того, невербальними за своєю природою, хоча й знаковими, є компоненти інших семіотичних систем. Усіх їх інтерпретують як паралінгвістичні [50, с. 80–95]. У кожному компоненті невербальної комунікації виокремлюють певні складові частини. Так, в акустичній інформації, напр., виокремлюють екстралінгвістику (паузи, кашель тощо) та просодіку (тембр, тон голосу, тональність тощо); в оптичній системі розрізняють кінетику, проксеміку, графеміку та зовнішній вигляд людини. Розглянемо докладніше кінесіку та проксеміку.

3.4.2. Кінесика (грец. *κίνησις* – рух). Це один із найважливіших засобів невербального спілкування, який найбільшою мірою впливає на його перебіг. Р. Бірдвістел, засновник кінесики, визначає кінесіку як елементарні акти людських рухів, за допомогою яких відбувається спілкування людей. Кінестетичні сигнали (міміка, жести, постава тіла тощо) можуть бути підсвідомими (неконтрольованими) і свідомими (контрольованими). **Підсвідомі (неконтрольовані) сигнали** –

це повідомлення, що надсилаються мозком і є зовнішнім віддзеркаленням насамперед емоційного стану людини. **Свідомі (контрольовані) сигнали** – це набуті, відпрацьовані сигнали [50, с. 81]. Деякі кінестетичні засоби увійшли в систему комунікації цілих націй, стали національно-культурними засобами комунікації (жести привітання, прощання тощо), напр., стягування брів – незадоволення, гнів; опущення куточків зімкнених губ – незнання; усмішка з одночасним примруженням очей – іронія, насмішка з когось. Зоровий контакт з мовцем, встановлений адресатом комунікативного акту, підтверджує включення останнього у процес спілкування, його зацікавленість у предметі розмови і у продовженні взаємодії. Однак відсутність зорового контакту зі співрозмовником не завжди свідчить про протилежне: напр., жінки зі Шрі-Ланки традиційно уникають прямого і тривалого зорового контакту з незнайомими чоловіками.

У спілкуванні носіями різного типу інформації є також жести, пов'язані з емоційними станами комунікантів. На думку американського дослідника А. Піза, мову рухів людського тіла можна зрозуміти шляхом аналізу «поведінки» частин тіла в різних ситуаціях спілкування. Він виявив різні типи емоційних станів людини, аналізуючи жести, очі, положення тіла тощо учасників психотерапевтичних сеансів. Розглянемо декілька жестів та їхнє значення: **позитивне ставлення**: голова вільна, голова трохи нахилена, палець лише торкається голови, пальці не зімкнені; **упевненість**: мовець тримає пальці хатинкою; жінки при цьому часто кладуть руки на коліна. **очікування**: потирання долонь.

Добре відомо, чим емоційніше людина, тим більш жестів використовує вона в процесі комунікації. Так, просто неможливо уявити собі спілкування італійців, іспанців або арабів, дуже емоційних за своєю природою, без жестикуляції та постійної зміни виразу обличчя. Японці, навпаки, скоріш за все не дозволять собі показувати якісь знаки пальцями, міняти вираз обличчя тощо. Слід зазначити, що використання жестів завжди культурно визначено. Так, за словами російської дослідниці Т. С. Глущенко, жест «крутити дулі» і в російській і в американській лінгвокультурах означає в цілому, що щось не вийшло, або не вийде тощо. Але в штаті Техас цей жест позначає сексуальне приниження [4].

Положення людського тіла значуще для комунікації. Поза, як мимовільна або вмисна постава тіла, теж є знаком, що має комунікативний сенс і виявляє не тільки душевний стан людини та її манери, але й ставлення до співрозмовника. У різних культурах існують традиції щодо розміщення тіла у просторі. Якщо в Японії соціальну і культурну значущість має покірлива поза і не заведено сидіти, заклавши ногу на ногу чи схрестивши їх, то у США в певних комунікативних ситуаціях не є осудливим покласти ноги на стіл перед співбесідником.

Міміка, тобто вираз обличчя, також відіграє важливу роль в процесі спілкування. Міміка є показником почуттів, емоцій, настроїв людини – оцінюється співрозмовником на рівні підсвідомості. Наприклад, стиснуті губи співрозмовника можуть бути розцінені як спроба словесної атаки, насуپлені брови – як вираз незадоволення.

Міміка належить до ідіоетнічних ознак. Якщо, наприклад, французам притаманна рухлива міміка, то фіні значно стриманіші, а серед японців і донині поширене обличчя-маска, що не дає проникнути в душу й дізнатися, що в ній діється. Важливим невербальним знаком етикетного спілкування є усмішка. На думку чеського соціолога І. Томана, дружня усмішка усуває настороженість, долає перешкоди у спілкуванні з людьми. Фахівці кажуть про так звані етикетні усмішки, які віддзеркалюють культурно-специфічні нормативи виявлення емоцій і відносин у процесі спілкування. Наприклад, японці усміхаються часто, навіть у таких ситуаціях, коли усмішка здалася б європейцеві недоречною. Вияв особливості японської культури – небажання нав'язати партнерові власні негативні емоції, турботи. Або відома американська усмішка, яка може неоднозначно сприйматися європейцями [44].

3.4.3. Проксеміка (лат. *proximus* – розташований близько) – просторові стосунки людей у процесах спілкування. Цей термін належить сучасному американському вченому Е. Халлу [50, с. 82], який першим дослідив просторові чинники та їх вплив на комунікацію. Він тлумачить проксеміку як спосіб структурування і використання людьми мікропростору, напр., відстань між учасниками спілкування та їх розміщення, форма столів під час вирішення ділових питань тощо.

Важливе значення для перебігу комунікації має простір, у межах якого перебувають її учасники, оскільки відстань між співрозмовниками впливає на його «комфортність». Але «комфортність» – національно обумовлене поняття. На близькій відстані прийнято спілкуватися в арабів, японців, французів, греків, італійців, іспанців, на середній – у шведів, англійців, німців, австрійців, швейцарців, на великій – у білого населення Північної Америки, австралійців, новозеландців. Ось чому азійці відгукуються про американців як про холодних і неприязних людей, а ті вважають їх занадто фамільярними, бо азійці ще мають звичку під час діалогу торкатися співрозмовника, тобто встановлювати тактильний контакт.

Тактильні контакти звичайно виступають як метакомунікативні маркери окремих фаз спілкування. Особливо велике значення вони мають на початку і в кінці бесіди. Найбільш поширеним серед них є рукостискання – символ довіри та знак поваги. Кожна нація має свої традиції рукостискання: у США воно тверде і руку тиснуть 2–3 рази,

у Німеччині – це один твердий потиск, у Франції та Бельгії – руко-стискання легке й швидке. В арабських країнах чоловіки часто, перш ніж привітатися, накривають руку одягом. Тут при зустрічі обнімаються, злегка торкаючись щоками та поплескуючи один одного по спині та плечах. У Японії прийнято, вітаючись, вклонятися, а в ряді країн, напр., Франції, Іспанії, неодмінним елементом привітання є обійми та поцілунок (від одного до трьох).

3.5. Міжкультурна комунікація

3.5.1. Визначення поняття «культура». Як же визначається поняття «культура»? Слід зазначити, що сьогодні не існує загально-прийнятого визначення культури. Крім того, у світовій літературі можна знайти більш як 500 визначень поняття «культура».

Культура (лат. *colere* – «населяти», «вирощувати», «сприяти», «успадковувати») – термін для означення людської поведінки і символічних структур, які надають цій поведінці сенсу і значимості. У широкому розумінні культура – це сукупність як матеріальних, так і нематеріальних («духовних») цінностей, властивих **суспільству** в цілому або окремій соціальній групі [20].

Відомо, що в суспільстві традиційно розрізняють два основні напрямки культури – матеріальний і духовний, – відповідно до двох сфер людської діяльності – матеріальної і духовної. Матеріальна культура охоплює сферу виробничої діяльності людства та її результати. Духовна культура стосується області свідомості, пізнання, моралі, виховання, освіти, науки, мистецтва, літератури та інших сторін духовної діяльності людини. Сюди також належать релігія і міфологія, світоглядні, політичні, моральні та інші уявлення людей. Між матеріальною і духовною культурою існує тісна органічна єдність.

Специфіка культурних знань полягає, в першу чергу, в тому, що вони охоплюють освіту, науку, мистецтво, літературу, міфологію, мораль, політику, право, релігію. При цьому всі їх елементи взаємодіють між собою, утворюючи єдину систему складного явища – культури.

Знання національної культури уособлюють надбання культур різних соціальних верств і прошарків населення кожного окремого суспільства. Кожен народ, створюючи власну національну культуру, тим самим робить внесок у світову культуру, здійснюючи за її допомогою зв'язок з навколишньою природою та іншими народами. Однією з найважливіших функцій культурних знань є передача соціального досвіду. Тому її називають інформаційною. Культура виступає єдиним механізмом передачі соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої. Іншою про-

відною функцією культурних знань є пізнавальна. Вона тісно пов'язана з першою і впливає з неї. Культура, яка концентрує в собі кращий соціальний досвід багатьох людських поколінь, набуває здатності створювати сприятливі умови для його пізнання і засвоєння. Регулятивна функція культури пов'язана, перш за все, з визначенням (регуляцією) різних сторін, видів суспільної і особистої діяльності людей. Ціннісна функція відображає важливий якісний стан культурних знань людини, суспільства. Саме система цінностей формує у людини певні ціннісні потреби і орієнтацію [14].

3.5.2. Культура, мова та мовлення. Мова – дзеркало навколишнього світу, яка відображає дійсність і створює свою картину світу, специфічну й унікальну для кожної мови і, відповідно, народу, етнічної групи, мовного колективу, що користується даною мовою як засобом спілкування. Мова – скарбничка культури, що зберігає культурні цінності – у лексиці, граматиці, в ідіоматиці, у прислів'ях, приказках, фольклорі, художній і у науковій літературі, формах письмового та усного мовлення. Мова передає скарби національної культури, що зберігається в ній, з покоління в покоління. Це знаряддя, інструмент культури. Вона формує особистість людини, носія мови, через нав'язані йому мовою і закладені в мові бачення світу, менталітет, відношення до людей тощо, тобто через культуру народу, що користується даною мовою як засобом спілкування. Отже, мова, як один з видів людської діяльності, виявляється складовою частиною культури, обумовленої як сукупність результатів цієї діяльності в різних сферах життя: виробничої, суспільної, духовної. Однак як форма існування мислення і, головне, як засіб спілкування мова постає в одному ряді з культурою.

Що розуміють під поняттям культури мови? У чому полягає справді висока мовна культура? Насамперед – у бездоганному користуванні лексичними і граматичними нормами літературної мови, у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах. Висока культура мови – це не тільки знання властивих мові закономірностей, певний ідеал мови, який існує в нашій свідомості і проявляє себе в творах класичної літератури. Уміння вжити відповідне оцінне слово для кожної мовної ситуації створює ту єдність форми і змісту, яка й робить мову красивою, вражаючою, такою, що надовго запам'ятовується. У мовознавстві існує два терміни «культура мови» та «культура мовлення». За аналізом літератури робимо висновки, що культура мови є наукою, а культура мовлення є досконалим володінням мовою [27; 28, с. 4].

Отже, **культура мови** – це розділ науки про мову, що розглядає питання додержання мовних норм і доречності вживання ви-

разових засобів мови в мовленні. *Культура мовлення* – це володіння адресантом нормами усного і писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах спілкування [2, с. 330]. У культурі мовлення виділяють: правильне мовлення; мовна майстерність. *Правильне мовлення* – це додержання ustalених мовних норм української літературної мови. З цієї точки зору мова може розцінюватися як *правильна (норма)*, так і *неправильна (помилка)* [50, с. 105–109]. *Мовна майстерність* – володіння здатністю, використовуючи мовні норми, вибирати з можливих варіантів найбільш вдалий для викладення у мовленні чи на письмі своїх думок та відношень.

3.5.3. *Культура як комунікація.* Однією з важливих рис нашого часу є зростання числа людей, які знаходяться у контакті із культурами, відмінними від їх рідної культури. Процес всесвітньої глобалізації сприяє розумінню комунікації між різними культурними системами як істотного елемента картини сучасного світу. Пов'язані з явищем глобалізації процеси передбачають часті регулярні контакти у різних сферах між представниками різних культур. Така ситуація вимагає вирішення поставлених практичних завдань та питань культурної адаптації представників однієї культури на теренах існування іншої культурної спільноти.

На думку вчених [50], датою народження міжкультурної комунікації як академічної дисципліни варто вважати 1954 рік, коли вийшла у світло книга Є. Хола і Д. Трагера “Culture as Communication” («Культура як комунікація»), у якій автори вперше запропонували для широкого вживання термін «міжкультурна комунікація», що відбивала, на їх думку, особливу галузь людських відносин. Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинуті у відомій роботі Е. Хола “The Silent Language” («Німа мова», 1959 р.) де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культури і комунікації, Хол прийшов до висновку про необхідність навчання культури.

Термін «міжкультурна комунікація» у вузькому змісті з'явився в літературі в 1970-х роках. Вперше визначення міжкультурної комунікації було надано у праці Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами» (“Communication between Cultures”), вперше надрукованої в 1972 р. До цього часу сформувався і науковий напрям, серцевиною якого стало вивчення комунікативних невдач і їхніх наслідків у ситуаціях міжкультурного спілкування.

З 1980-х років дослідники США і Західної Європи у галузі соціології, культурології, психології, лінгвістики, філософії виявляють

підвищений інтерес до проблематики міжкультурної комунікації. Серед найголовніших завдань теорії міжкультурної комунікації – попередження і усунення міжкультурних непорозумінь. Дослідженням цих питань займаються наукові школи та інститути, а також вчені в різних країнах світу, зокрема в Росії, Німеччині, США тощо.

Більшість запропонованих визначень терміна «міжкультурна комунікація» базуються на протиставленні *міжкультурного* і *внутрішньокультурного (інтракультурного)* спілкування (intercultural and intracultural communication): «міжкультурна комунікація має місце, коли виробник повідомлення – представник однієї культури, а отримувач повідомлення – іншої» [53, с. 15]; міжкультурна комунікація – «адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, котрі належать до різних культур» [41, с. 13]. Слід зазначити, єдина національна культура не є однорідною, як вказує П. М. Донець, називаючи комунікацію між носіями різних субкультур (етнічних, регіональних, вікових, професійних і т.д.) у межах єдиної національної культури *міжсубкультурною*. При цьому підкреслюється, що «з когнітивної точки зору вона мало чим відрізняється від звичайної інтракультурної – спільний національно-культурний багаж виявляється цілком достатнім для досягнення взаєморозуміння». Тому проблеми в межах такого спілкування є здебільшого прагматично зумовленими (оцінками, настановами, забобонами, тощо) [9, с. 54].

Характерною рисою міжкультурної комунікації є усвідомлення відмінності самого партнера, а також відмінності його мотивацій, інтенцій, фонових знань, коду (мови, жестики, символіки, умовних знаків, тощо). Отже, міжкультурна і внутрішньокультурна комунікація є, безумовно, спорідненими явищами: обидва цих явища протікають при взаємодії людей у конкретному місці й за певного оточення; обидва включають елементи мовної гри і характеризуються деякою подібністю і відмінністю культур їх учасників; успіх обох залежить від взаємної узгодженості, суперництва і співробітництва [52].

Міжкультурна комунікація, в якій через мовлення взаємодіють культури і мови, базується на двох типах поведінки. Універсальна поведінка, спільна для всіх культур, базується на біологічній спадковості людини, яка передається від покоління до покоління. Крім того, різним етнічним групам притаманна специфічна поведінка (parochial behavior), яка формується під впливом соціального і фізичного оточення. Специфічні моделі поведінки формують специфічну культуру, яку можна визначити як «менталітет (система цінностей, ідей, звичаїв), тобто, сукупність конвенцій, які керують соціальними відносинами ...» [цит. за 9, с. 35].

Відомо, що важливу роль у міжособистісному спілкуванні відіграють вербальні компоненти, які є основними носіями значень

повідомлень. Водночас деякі дослідники стверджують, що частка невербальних сигналів у міжособистісному спілкуванні становить 60 % – 80 % [2, с. 58–59], що доводить важливість вивчення елементів інших семіотичних систем. При взаємодії культур можуть виникати неприємні збої у процесі комунікації і конфлікти, спричинені відмінностями вербальних і невербальних кодів у носіїв різних культур. Слід зазначити, що важливу роль в міжкультурній комунікації відіграють специфічні символи, стереотипи, упередження, національний мовний етикет тощо. Так, дослідження міжкультурних непорозумінь у процесі перекладу К. С. Мальцевою [24] дозволило встановити, між іншим, що:

- комунікативні стратегії різних культур формуються у співвідношенні до поведінкових норм даної культури і у відповідності до припустимої і бажаної комунікативної поведінки всередині культури;

- комунікативні канали культури відображають її пріоритети у ціннісній ієрархії, що можуть суттєво відрізнятись в різних культурах і спричиняти проблеми у порозумінні між представниками різних культур;

- несумірності між комунікативними сценаріями різних культур не вичерпуються лінгвістичною та поведінковою сферами і стосуються розбіжностей у культурному досвіді різних культурних спільнот, що впливає на структуру та конфігурацію систем комунікативних установок, властивих даним спільнотам;

- комунікативні провалля між культурами можуть бути усунені шляхом введення штучних процедур (підвищення міжкультурної компетентності комунікантів; стимулювання їх крос-культурної сензитивності шляхом орієнтування та інструктажу (інформованості про типові для іншої культури реакції та ситуації, а також відповідні практичні рекомендації) тощо.

3.6. Аналіз комунікативних ситуацій

Аналіз комунікативної ситуації можна проводити за різними моделями, враховуючи факт спілкування між представниками однієї культури чи представниками різних культурних спільнот.

3.6.1. Аналіз комунікативної ситуації за Ф. С. Бацевичем [2, с. 273–276]:

1. Контекст і ситуація спілкування (місце, час спілкування; канали комунікації; комунікативний шум тощо).

2. Комунікативна поведінка учасників спілкування (мета, стратегія, тактика, типи спілкування тощо).

3. Аспекти мовного коду (мовленнєві жанри, дотримання культури мовлення тощо).

4. Характеристика паралінгвістичних засобів спілкування.

3.6.2. Модель аналізу комунікативної ситуації між культурної комунікації. До моделі Ф. С. Бацевича пропонуємо додати аналіз за А. Томасом [55, с. 118]:

1. Встановити наявність конфлікту у спілкуванні між представниками різних культур.
2. Встановити культурне підґрунтя даної ситуації.
3. Інтерпретувати поведінку учасників спілкування.
4. Уявити себе на місці учасників спілкування, описати свою стратегію спілкування.
5. Запропонувати спосіб вирішення проблеми.

Питання для самоконтролю

1. Дати визначення поняття «комунікація».
2. Охарактеризувати базові поняття комунікативної лінгвістики.
3. Моделі комунікації.
4. Висвітлити сутність комунікативної діяльності..
5. Окреслити основні ознаки найважливіших форм спілкування.
6. Пояснити сутність комунікативного акту та його складових.
7. Закони успішної комунікації.
8. Охарактеризувати основні невербальні компоненти комунікативної діяльності.
9. Висвітлити зв'язок мови, культури та мовлення.
10. Визначити предмет та об'єкт міжкультурної комунікації.
11. Новітні здобутки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у комунікативній лінгвістиці.

Модулі самостійної роботи

1. Спираючись на модель аналізу комунікативної ситуації, охарактеризувати комунікативний фрагмент в будь-якому німецькому художньому тексті.
2. Написати реферат до теми «Текст і дискурс у комунікації». Дати визначення поняттям «текст», «дискурс», надати інформацію про новітні вивчення дискурсу в сучасній лінгвістиці.
3. Підготуватися до обговорення теми «Текст і дискурс у комунікації».
4. Охарактеризувати ситуацію міжкультурної комунікації:
Німецька студентка Мартіна, котра проходить практику в Гете-Інституті в Індонезії, запрошується своїм колегою у гості. Нажаль, Мартіна трішки хвора, у неї нежить, але відмовитись вона не може. Під час обіду, під час спілкування вона декілька разів дістає носову хустинку та прочищає носа. Родичі постійно перешіптуються, щось говорять їй колезі. Мартіна відчуває, що, з точки зору індонезійців, вона поводить дивно.

На запитання щодо своєї поведінки, Мартіна отримує відповідь, що все у нормі, родичі просто цікавляться, чи не потребує Мартіна лікарської допомоги. Але все рівно, Мартіна відчуває вороже ставлення до себе, і хоче піти...

5. Оперуючи отриманими теоретичними знаннями, підготуватися матеріал щодо останніх досягнень у сучасній вітчизняній комунікативній лінгвістиці, аналізуючи важливість отриманих результатів багатоаспектних досліджень.

Контрольні питання

1. Дати визначення поняття «комунікація».
2. Схарактеризувати базові поняття комунікативної лінгвістики.
3. Висвітлити сутність комунікативної діяльності..
4. Окреслити основні ознаки найважливіших форм спілкування.
5. Пояснити сутність комунікативного акту та його складових.
6. Закони успішної комунікації.
7. Охарактеризувати основні невербальні компоненти комунікативної діяльності.
8. Висвітлити зв'язок мови, культури та мовлення.
9. Визначити предмет та об'єкт міжкультурної комунікації.
10. Новітні здобутки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів у комунікативній лінгвістиці.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 343 с.
3. Гайдаєнко І. Канали комунікації та лексичні засоби їх вираження (на матеріала назв чуттєвої сфери) / І. Гайдаєнко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – Вип. 5. – С. 174–180
4. Глущенко Т. С. Феноменология паралингвистической лакуарности в русской и англо-американской лингвокультурах / Т. С. Глущенко // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 33–39.
5. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
6. Гуревич П. Культурология / П. Гуревич. – М. : Изд-во «Проект», 2004. – 336 с.
7. Дацюк С. Коммуникативные стратегии / С. Дацюк. – URL: <http://www.xyz.org.ua>.

8. Демьянков В. З. «Теория речевых актов» в контексте современной лингвистической литературы: (Обзор направлений) / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 223–235.
9. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
10. Жестовая коммуникация. – URL: www.krugosvet.ru/articles/82/1008258/1008258a1.htm
11. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3–8.
12. Касевич В. Б. Говорящий и слушающий: Языковая личность, текст, проблемы обучения / В. Б. Касевич // Теория коммуникации и теория языка. – СПб. : Питер, 2001. – С. 70–75.
13. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации : учеб. пособ. / В. Б. Кашкин. – Воронеж : изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
14. Клименко В. А. Культурология / В. А. Клименко. – URL: <http://dl.sumdu.edu.ua/docs/doc/textbooks/1896/661/index.html#t1>
15. Комунікація. – URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Комунікація>
16. Корнева Л. М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації / Л. М. Корнева // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 88–90.
17. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 1999. – 286 с.
18. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. Лекционный курс / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 265 с.
19. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Г. Е. Крейдлин ; МГУ им. М. Ломоносова. – М., 2000. – 68 с.
20. Культура. – URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Культура>
21. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
22. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация: конструирование глобального языкового пространства? / В. В. Ларченко // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 97–99.
23. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
24. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного переладу : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.04 / К. С. Мальцева. – Київ, 2002. – 20 с.
25. Науменко А. М. Мова і діалог культур / А. М. Науменко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2004. – № 635. – С. 118–122.

26. Николаенко І. В. Міжкультурна комунікація і мова / І. В. Николаенко. – URL: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Philologia/21224/doc.htm
27. Окуневич Т. До проблеми культури мови і культури мовлення / Т. Окуневич // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 151–155.
28. Пентелюк М. П. Культура мови і стилістика / М. П. Пентелюк. – Київ : Вежа, 1994. – 240 с.
29. Пиз А. Язык телодвижений. – Как читать мысли других по их жестам / А. Пиз. – Нижний Новгород : Ай Кью, 1992. – 250 с.
30. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – Київ : ВЦ Київський університет, 1999. – 308 с.
31. Резникова Т. Б. Этнопсихолінгвістическая специфика кинесических лакун / Т. Б. Резникова // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – С. 177–182.
32. Рудик І. М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації / І. М. Рудик // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 101–103.
33. Семигінівська Т. В. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства / Т. В. Семигінівська // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 1, т. 2. – С. 45–49.
34. Солощук Л. В. Невербальная коммуникация: ее место и перспективы исследования в современной лингвистике / Л. В. Солощук // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 170–173.
35. Стародубцева О. А. Лексико-семантичні засоби кінетичної характеристики персонажа (на матеріалі французького роману ХХ століття) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.05 / О. А. Стародубцева ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2002. – 21 с.
36. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка. (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 315 с.
37. Стернин И. А. Анализ коммуникативных ситуаций / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1998. – 27 с.
38. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. – Воронеж : Полиграф, 2001. – 252 с.
39. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы / И. П. Сусов // Прагматика и семантика синтаксических единиц. – Калинин : Изд-во КГУ, 1984. – С. 3–12.
40. Тарасов Е. Ф. Культура, сознание, общение. Диалог и коммуникация – философские проблемы / Е. Ф. Тарасов // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 21–25.
41. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 265 с.
42. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – 185 с.

43. Чугу С. Вивчення взаємодії мови і культури в контексті зміни наукових парадигм / С. Чугу // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 38–40.
44. Шинкаренко Т. «Комфортна дистанція», щира усмішка і – о'кей? / Т. Шинкаренко // Віче. – URL: <http://www.viche.info/index.php?action=archive&id=133>
45. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – Київ : АртЕк, 1998. – С. 191–192.
46. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості. Соціопсихолінгвістичний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Н. П. Шумарова. – Київ, 1994. – 16 с.
47. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка) / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 35–45.
48. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. А. Янова ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – Київ, 2002. – 19 с.
49. Ященкова О. В. Комунікативний процес в діловій сфері / О. В. Ященкова // Філологічні науки : зб. наук. пр. – Суми : СумДПУ, 2002. – С. 206–212.
50. Bolten J. Interkulturelle Kommunikation. Texte und Übungen zum interkulturellen Handeln. – Sternenfels : Wiissenschaft und Praktik, 2003. – 396 s.
51. Heringer H. J. Interkulturelle Kommunikation. – Basel : Francke, 2004. – 240 s.
52. Lin M. Is There an Essential Difference between Intercultural and Intracultural Communication? // Intercultural Communication. – 2003–2004. – № 6. – <http://www.immi.se/intercultural/nr6/lin.htm>
53. Porter R. E. & Samovar, L. A, eds. Intercultural Communication: A reader. Fifth edition. – Belmont : Wadsworth Publishing Company, 1988. – 340 p.
54. Slavova L. L. Basic Principle of Successful Communication // Pros. Second National TESOL Ukraine Conf. “The Art and Science of TESOL”. – Vinnytsya : TESOL – Ukraine, 1997. – P. 86–87.
55. Thomas A. Kulturstandards in der internationaler Begegnung. – Saarbruecken : Breitenbach, 1991. – 250 s.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Наука як дослідницька діяльність. Історія науки як низка глобальних наукових революцій, у яких постали певні типи наукової раціональності. Роль засад наукового знання – ідеалів і норм, наукової картини світу та філософських засад.

2. Які види методів ви використовуєте у своєму науковому дослідженні? Поясніть їх суть. Визначте, які загальнонаукові методологічні принципи використовують у вашій фаховій дисципліні. Які дисциплінарні методологічні принципи саме вашої фахової дисципліни. Яким чином реалізуються у вашій фаховій дисципліні такі вимоги до наукової теорії, як верифікованість, пояснювальна та передбачувальна сила? Чи запозичуються у вашій фаховій дисципліні методи інших наук?

3. Проведіть порівняльний аналіз понять парадигма і науково-дослідницька програма. Поясніть роль наукового співтовариства у процесі розвитку науки. Опишіть, як змінюється класична концепція раціональності в межах історичної школи. Розкрийте підстави критики історичними ідеї об'єктивності в науці і визначте роль особистісного знання.

4. Опишіть шлях від спостережуваних даних до наукових фактів у вашій науковій дисципліні. Зіставте емпіричні залежності та теоретичні закони у вашій галузі науки, покажіть їх співвідношення.

5. Назвіть ознаки сучасної глобальної наукової революції як становлення постнекласичної науки. Опишіть зміну засад розуміння реальності в сучасній науковій картині світу від незмінності до глобального еволюціонізму. Проаналізуйте співвідношення синергетики як загальнонаукової дослідницької програми вивчення процесів самоорганізації та синергетичних теорій у різних наукових дисциплінах.

6. З'ясуйте, який зміст вкладається у поняття коректно поставлене завдання. Розкрийте методологічне значення тези: «теорія нічого не стверджує про дійсність без додаткових емпіричних припущень». Визначте методологічне значення поняття неформальний стиль міркувань. Охарактеризуйте якість методу на основі зв'язків дедуктивного розгляду і серії експериментів.

7. Визначте парадигмальний статус сучасної лінгвістики й обґрунтуйте свою думку.

8. Поясніть філософські та методологічні засади мовної прагматики і теорії комунікацій.

9. Порівняйте особливості застосування герменевтичного методу в літературознавстві, перекладознавстві й інших гуманітарних дисциплінах.

10. Опишіть основні риси когнітивної парадигми в лінгвістиці і засади її формування.

11. Проведіть порівняльний аналіз синтаксичного і семантичного підходів на прикладі «лінгвістичних війн».

12. Визначте специфічні риси естерналістської та інтерналістської семантик і поясніть ефективність аналітичного методу при врегулюванні семантичних проблем.

13. Продемонструйте позицію сучасного мовного релятивізму на прикладі теорії радикального перекладу і гіпотези Сепіра – Уорфа.

14. З'ясуйте особливості організації наукової діяльності в Україні та закордоном.

15. Порівняйте систему наукових ступенів і звань в Україні та закордоном.

16. Що розуміють під науковими дослідженнями? Як класифікують наукові дослідження? Фундаментальні і прикладні дослідження.

17. Які види фінансування наукових досліджень ви знаєте?

18. Що ви розумієте під категорійним апаратом наукових досліджень?

19. Охарактеризуйте мету наукового дослідження. Що слід розуміти під науковою проблемою? Наведіть приклади.

20. Опишіть основні етапи дослідження. Як ви уявляєте презентацію вашого дослідження?

21. Охарактеризуйте наукову інформацію та способи її пошуку.

22. Яку роль відіграє пошук інформації у процесі наукової роботи. Подайте загальну характеристику пошуку інформації. З'ясуйте джерела пошуку інформації. Наведіть їхню класифікацію.

23. Проаналізуйте джерела первинної та вторинної інформації. Охарактеризуйте електронні засоби пошуку інформації.

24. Визначте методологію теоретичних досліджень. Проаналізуйте ефективність наукових досліджень.

25. Охарактеризуйте магістерську роботу як кваліфікаційне дослідження. З'ясуйте завдання магістерської роботи. Проаналізуйте процедуру підготовки і захисту магістерської роботи.

26. З'ясуйте поняття, функції та основні види наукової публікації. Що таке наукова монографія?

27. Охарактеризуйте наукову статтю та її структурні елементи. Проаналізуйте тези наукової доповіді та правила їхнього написання.

28. Розкрийте зміст поняття методологічна культура вченого. Поміркуйте, як співвідносяться методологічна культура і загальна інтелектуальна культура особистості.

29. Проаналізуйте роль і значення наукової та методологічної культури дослідника для розвитку науки. У чому суть інноваційної спрямованості сучасних наукових досліджень.

30. Розкрийте зміст поняття наукове співтовариство і в чому виявляється специфіка його функціонування, з'ясуйте основні типи наукової комунікації.

31. Поміркуйте, у чому полягає складність упровадження академічної чесності у вітчизняну наукову практику.

32. Виділіть основні, на вашу думку, шляхи оптимізації науково-дослідницької діяльності та засоби підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
----------------	---

Розділ 1.

Новітні напрями досліджень у сучасній лінгвістиці

1.1. Парадигми у сучасній лінгвістиці.....	5
1.2. Методи лінгвістичного дослідження.....	6
1.3. Комунікативна лінгвістика. Категорії комунікативної лінгвістики.....	7
1.3.1. Категорії комунікативної лінгвістики.....	8
1.4. Когнітивна лінгвістика: здобутки і перспективи.....	9
1.4.1. Напрями досліджень когнітивної лінгвістики.....	11
1.5. Лінгвокультурологічний підхід до мови.....	14
1.5.1. Напрями дослідження лінгвокультурологічного концепту.....	15
1.6. Гендерна лінгвістика.....	16
1.6.1. Мовний сексизм.....	18
1.7. Сучасна зіставна типологія: здобутки і перспективи.....	19
1.7.1. Напрями досліджень у площині зіставного мовознавства.....	20
Теми семінарських занять.....	21
Контрольні питання та завдання.....	22
Модулі самостійної роботи. Індивідуальні завдання.....	22
Питання та завдання для самоконтролю.....	22
Література.....	23

Розділ 2.

Когнітивні підходи до семантики мовних одиниць художнього тексту

2.1. Когнітивна лінгвістика: напрями досліджень.....	29
2.2. Мова як об'єкт когнітивних досліджень.....	29
2.3. Тематика і напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці.....	29
2.4. Когнітивна семантика. Концептуалізація і категоризація.....	30
2.5. Концепти і категорії, їх формування і вербалізація.....	31
2.6. Структура концепту. Концептуальний аналіз. Типологія концептів.....	32
2.7. Структури зображення знань у мові.....	33
2.8. Мовні значення як певні концептуалізації. Когнітивна граматика за Р. Ленекером.....	34
2.9. Формування категорій – одна з центральних функцій людської свідомості.....	34
2.9.1. Традиційна і альтернативні теорії категорій.....	34
2.9.2. Прототиповий підхід до формування категорій. Поняття прототипу.....	35
2.9.3. Функціонально-семіологічний підхід.....	36

2.10. Методика лінгвокогнітивного аналізу	37
2.10.1. Концептуальний аналіз семантики мовних одиниць	37
2.10.2. Аналіз концепту	38
Завдання для самостійної роботи	38
Модулі самостійної роботи	39
Питання для самоконтролю	39
Література	40

Розділ 3.

Комунікативна лінгвістика. Міжкультурна комунікація

3.1. Базові поняття мовної комунікації	44
3.1.1. Поняття «комунікація»	44
3.1.2. Комунікативна лінгвістика	44
3.2. Природа і форми комунікації	46
3.2.1. Комунікативна діяльність	46
3.2.2. Вербальні компоненти спілкування	47
3.2.3. Форми мовної комунікації	48
3.3. Комунікативний акт та його ознаки. Закони успішної комунікації	50
3.3.1. Загальна характеристика складових комунікативного акту	50
3.3.2. Закони успішної комунікації	53
3.4. Невербальна комунікація	54
3.4.1. Невербальні засоби комунікації	54
3.4.2. Кінесика	55
3.4.3. Проксеміка	57
3.5. Міжкультурна комунікація	58
3.5.1. Визначення поняття «культура»	58
3.5.2. Культура, мова та мовлення	59
3.5.3. Культура як комунікація	60
3.6. Аналіз комунікативних ситуацій	62
3.6.1. Аналіз комунікативної ситуації за Ф. С. Бацевичем	62
3.6.2. Модель аналізу комунікативної ситуації міжкультурної комунікації	63
Питання для самоконтролю	63
Модулі самостійної роботи	63
Контрольні питання	64
Література	64
Завдання для індивідуальної підготовки	68